

Akademia Nauk Stosowanych w Nowym Sączu

Kłamstwo i kłamanie – ujęcie interdyscyplinarne

pod redakcją
Roberta Rogowskiego

Nowy Sącz 2023

Redaktor Naukowy

dr Robert Rogowski

Recenzje

dr hab. Ewa Dźwierzynska, prof. UR

dr Anna Grzywa

Redaktor Techniczny

dr Tamara Bolanowska-Bobrek

© Copyright by Akademia Nauk Stosowanych w Nowym Sączu
Nowy Sącz 2023

ISBN 978-83-67661-18-8

Wydawca

Akademia Nauk Stosowanych w Nowym Sączu
ul. Staszica 1, 33-300 Nowy Sącz
tel.: +48 18 443 45 45, e-mail: sog@ans-ns.edu.pl
www.ans-ns.edu.pl

Adres redakcji

Wydawnictwo Naukowe Akademii Nauk Stosowanych w Nowym Sączu
ul. Staszica 1, 33-300 Nowy Sącz
tel.: +48 18 443 45 45, e-mail: wn@ans-ns.edu.pl, tbolanowska@ans-ns.edu.pl
wydawnictwo.ans-ns.edu.pl

Druk

Wydawnictwo i drukarnia NOVA SANDEC s.c.
Mariusz Kałyniuk, Roman Kałyniuk
ul. Lwowska 143, 33-300 Nowy Sącz
tel.: +48 18 441 02 88, e-mail: biuro@novasandec.pl

VII. KŁAMSTWO W KULTURZE KRAJÓW ROSYJSKOJĘZYCZNYCH (*Grzegorz Adam Ziętała*¹)

„W Rosji kłamstwo jest spoiwem państwa i narodu. Bez kłamstwa, przemocy i strachu, Rosja nie potrafi funkcjonować”
(*Bez kłamstwa...*, 2022).

„Rosjanin jest największym i najbardziej bezczelnym kłamcą na świecie”
(I. Turgieniew).

„Nie mogę zrozumieć charakteru rosyjskiego. Rosjanin kłamie patrząc w twoje oczy, i wiedząc, że widzisz to kłamstwo, on wcale się nie wstydzi. Wydaje mi się, że Rosjanin w ogóle nie wie, co to wstyd”
(T. Roosevelt).

„W Rosji, szczerść uważają za szaleństwo. To jest rozsądne! W istocie! Przecież całe rosyjskie życie we wszystkich sferach — to nieustanny zamach na prawdę. Dla Rosjan zdrajcą jest ten, kto nie kłamie. Odrzucenie kłamstwa traktowane jest jako zdrada państwa”
(A. de Custine) (*Zimnym okiem*, 2022).

„Kłamstwo w Rosji to próba przerzucenia odpowiedzialności za swoje klęski na innych, żeby wybielić władzę. Kłamstwo w Rosji jest niebezpieczne dla samej Rosji, dlatego, że generuje nienawiść bez wyjścia, która zjada ją od środka. Kłamstwo w Rosji jest niebezpieczne dla całego świata, bo odłącza Rosję od pozostałego świata”
(Дацюк, 2014).

Wprowadzenie

Kłamstwo w wielu kulturach jest zawsze czymś złym. Ale czy na pewno zawsze i we wszystkich? Kłamstwo w Rosji jest nieodzowną częścią życia – politycznego, codziennego, a swe źródła ma w specyficznej kulturze i mentalności. W lingwokulturze rosyjskiej podejście do kłamstwa jest dwojakie: z jednej strony ceni się prawdę i nakazuje mówienie prawdy, a z drugiej – Rosjanie są bardziej tolerancyjni wobec mówienia nieprawdy niż przedstawiciele innych kultur. W wielu przysłowiach, owej „mądrości narodu” ceni się mówienie prawdy, ale są i przysłowia, gdzie kłamstwo jest lepsze od prawdy. Kłamstwo bywało od zawsze narzędziem manipulacji i utrzymania władzy autorytarnej, gdyż Rosja praktycznie nie zna demokracji. Kolejni władcy Rusi, Rosji, Związku Radzieckiego wykorzystywali to narzędzie w swej propagandzie, a naród biernie poddawał się tym wpływom. Kłamstwo ogarnęło kulturę ludową i niemal wszystkie sfery życia Rosjan – co widać w postaci przysłów, bajek, ale także na gruncie filmu, literatury, mediów, polityki, biznesu.

W niniejszym rozdziale przedstawiony zostanie koncept „kłamstwo” (ложь) w języku rosyjskim, a także w symbolice kraju, życiu współczesnym i kinematografii.

Rodzaje kłamstwa w kulturze rosyjskiej

W kulturze rosyjskiej spotykamy takie rodzaje kłamstwa, jak „białe kłamstwo” [‘белая ложь’], „szare kłamstwo” [‘серая ложь’], „czarne kłamstwo” [‘черная ложь’], „kłamstwo dla dobra” („święte kłamstwo” [‘ложь во благо’] (‘святая ложь’), „kłamstwo dla ratowania się” [‘ложь во спасение’]. Nie jest to oficjalna, naukowa klasyfikacja, jej granice są rozmyte, ale takie rodzaje istnieją w świadomości Rosjan.

¹ Akademia Nauk Stosowanych w Nowym Sączu.

„Białe kłamstwo” to ukrywanie prawdy w celu uniknięcia konfliktu, obrazy człowieka, np. kłamiemy, że ktoś ładnie wygląda, ponieważ nie chcemy zrobić mu przykrości. Takie kłamstwo nie ma poważnych konsekwencji, jeśli zostanie ujawnione. W wielu kulturach takie kłamstwo nie jest osądzone, a nawet mile widziane. Bielicka uważa, że to „ogólnie akceptowalny rodzaj kłamstwa. Mama nie musi domyślać się, że syn zrobił jej prezent na urodziny. Tata nie powinien wiedzieć, że dżinsy już nie pasują na niego. I nikt nie powinien mówić cioci, że ma straszną fryzurę” (Белицкая, 2020).

Do czynienia z „szarym kłamstwem” mamy wtedy, gdy ktoś obiecuje nam coś, ale nas zwodzi, przekłada termin realizacji zobowiązania, aby usprawiedliwić swoje lenistwo. „Czarne kłamstwo” jest stosowane celowo – to oszustwo, aby oszukać kogoś, przejąć nad nim kontrolę, gdy ktoś prosto w twarz mówi, że działa dla naszego dobra, a w rzeczywistości manipuluje nami.

„Kłamstwo dla dobra” stosowane jest, gdy chcemy podtrzymać chorego na duchu, aby zataić coś przed dziećmi i nie wpłynąć negatywnie na ich psychikę, gdy bliskim nie chcemy mówić o naszych problemach, aby nie martwili się o nas, gdy nie chcemy konfliktów z bliskimi i nie chcemy psuć relacji z nimi. Stosujemy ją też w komunikacji internetowej, aby nie narazić się na niebezpieczeństwo. Motywacją do takiego kłamania jest strach przed utratą bliskiej osoby, zaufania. To przemilczenie pewnych niewygodnych faktów ze swojego życia, wymyślanie czegoś. „Kłamstwo dla dobra” różni się tym od „białego kłamstwa”, że jego ujawnienie może doprowadzić do znacznych szkód, a „białe” – do drobnych.

Z „kłamstwem dla ratowania się” mamy do czynienia, jeśli przestępca kłamie, aby uniknąć odpowiedzialności, kiedy z dwojga złego musimy wybrać to złe, które jest najmniejsze. To kłamstwo popełniamy również, jeśli nie chcemy być uczestnikami przestępstwa, gdyż próbujemy uniknąć problemów ratując się.

W polityce rosyjskiej istnieje pojęcie „kłamstwo obronne” [‘оборонительная ложь’] i „kłamstwa atakującego” [‘наступательная ложь’]:

to pierwsze to rozpowszechnianie dezinformacji w ważnych dla Kremla sprawach, jak sprawa Magnickiego², międzynarodowe procesy sądowe w sprawie powództw Jukosu, skandal dopingowy i inne. Do drugiego zalicza się kampanie informacyjne, które towarzyszą tak zwanym „wojnom hybrydowym”, przede wszystkim, na Ukrainie (Пастухов, 2017).

² S. Magnicki był rosyjskim prawnikiem pracującym w firmie świadczącej usługi prawne i audytorskie. Wśród jego klientów znajdował się m.in. międzynarodowy fundusz inwestycyjny Hermitage Capital. W latach 2007-2008 Magnicki odkrył aferę korupcyjną związaną z niezgodnym z prawem przejęciem spółek należących do funduszu i wyłudzeniem zwrotu podatku VAT, w którą uwikłani byli przedstawiciele władz. W dniu 28 listopada 2008 roku Magnicki został aresztowany pod zarzutem oszustw podatkowych w ramach prowadzonego śledztwa przeciwko spółce Hermitage Capital Management. W trakcie pobytu w zakładzie karnym wielokrotnie skarżył się władzom na fatalne warunki w nim panujące i brak dostępu do odpowiedniej opieki medycznej – Magnicki chorował m.in. na przewlekłe zapalenie pęcherzyka żółciowego. Dnia 16 listopada 2009 roku mężczyzna zmarł. Z raportów niezależnych rosyjskich organizacji pozarządowych wynika, że był poddawany w areszcie torturom, które ostatecznie doprowadziły do jego zgonu. Po śmierci Magnickiego wszczęto postępowanie karne, mające wyjaśnić okoliczności jego zgonu, jednak nie doprowadziło ono do ukarania jakichkolwiek funkcjonariuszy. Co więcej, w 2013 roku sam Magnicki został, w pośmiertnym procesie, uznany za winnego popełnienia przestępstw podatkowych. Źródło: <https://www.hfhr.pl/wyrok-etpc-w-sprawie-siergieja-magnickiego/> (dostęp: 19.11.2022).

Sposoby wyrażania kłamstwa w języku rosyjskim

W celu mówienia nieprawdy w języku rosyjskim używamy czasowników „лгать” [‘kłamać’], „врать” [‘kłamać’] i „обманывать” [‘oszukiwać’].

Czasownik „лгать” oznacza:

- „врать, говорить или писать ложь, неправду, противное истине” [‘kłamać, mówić lub pisać kłamstwa, nieprawdę, coś przeciwstawnego prawdzie’] (Даль, 1981, т. 2, s. 241);
- „1. говорить неправду” [‘mówić nieprawdę’]. 2. „Клеветать, наговаривать (устар.)” [‘obmawiać, obgadywać (przest.)’] (Ожегов, 1990, s. 320);
- 1. „говорить неправду, ложь” [‘mówić nieprawdę, kłamstwo’]. 2. „(сов. налгать) на кого-что. Клеветать, возводить небылицу” [‘(dok. okłamać) kogoś. Obmawiać, opowiadać bajdy’] (Ушаков, 2014, s. 266);
- „1. говорить ложь, неправду; обманывать” [‘mówić kłamstwa, nieprawdę; oszukiwać’]. „2. устар. Возводить на кого-л. ложное обвинение; клеветать” [‘przest. Zrzucать na kogoś fałszywą winę; obmawiać’] (Ефремова, 2000).

W odróżnieniu od czasownika „обмануть”, „лгать” oznacza wprowadzenie rozmówcy w błąd słowem, a nie czynem. „Лгать” значит говорить неправду, зная, что это неправда, но желая, чтобы адресат речи думал, что это правда” [‘Kłamać, to znaczy mówić nieprawdę znając, że to неправда, ale pragnąc, aby adresat myślał, że to правда’] (Шмелев, 2012, s. 507).

Gołowaniwska uważa, że „prawda to atrybut boski, werdykt sądowy, a kłamstwo jako celowe wprowadzanie w błąd całej ludzkości to atrybut diabła” (Голованивская, 2019, s. 118).

Stiepanowa dowodzi, że rosyjskie słowo „ложь” pochodzi od czasownika „лежать” [‘leżeć’] i jest etymologicznie związane z koncepcją „лежать на поверхности” [‘leżeć na powierzchni’], „скрывать под собой правду” [‘ukrywać pod sobą prawdę’]. Bardziej tradycyjne podejście wywodzi pojęcie „ложь” od „лежать, быть больным, слабым” [‘leżeć, być chorym, słabym’], co według Gołowaniwskiej, „choroba, słabość, położenie leżąc oznacza zwycięstwo niższego nad wyższym i wskazuje na obecność komponentu ‘дьявол’ [‘diabeł’], co czyni kłamstwo synonimem zła (Ibidem).

Odnosząc się do sfery kultury, Gołowaniwska przypomina, że w mitologii słowiańskiej mamy do czynienia z żywą i martwą wodą.

Жива вода порusza się, karmi; мёртвая вода jest statyczna, gubi. Skojarzenie kłamstwa z błotem, wciągającym, zasysającym, w którym można ugrzęznąć, to bogaty obraz w wielu kulturach i językach. Kiedy wyjaśnienie, opowiadanie, mowa są zrozumiałe Rosjanie, Francuzi, Niemcy, Włosi i Anglicy mówią: to jasne (claire, clear, ciaro itd.). Mglistość, mętność, brak przejrzystości w powietrzu i w wodzie symbolizują nieczystość opowiadania, obecność nieczystego zamiaru, za którym ukrywa się kuszenie lub inne zło. Aktywność bagna-kłamstwa podkreśla myśl, że kłamstwo to nie tylko po prostu stojąca, brzydko pachnąca, niebezpieczna woda, ale i przyciągająca siła. Dlatego w rosyjskiej mitologii na bagnach żyją diabeł,

leszy³ i kikumora⁴. Rozwijając ten obraz można stwierdzić, że kłamstwo to taki brud, w którym można się wybrudzić. Brud to taki uniwersalny obraz związany z czernią, mrokiem, złem (Голованивская, 2019, s. 119).

Czasownik „врать” ma następujące znaczenia:

- „лгать, обманывать словами, говорить неправду; говорить вздор, пустяки; пустословить, молоть языком; сказывать небывальщину за правду. Врать на кого, клеветать” [‘kłamać, oszukiwać słowami, mówić nieprawdę; mówić bzdury, głupstwa; lać wodę, pleść językiem; mówić niebываłe rzeczy zamiast prawdy. Kłamać na kogoś, oczerniać’] (Даль, 1981, т. 1, s. 259);
- 1. „Лгать, говорить неправду” [‘kłamać, mówić nieprawdę’]. 2. „Действовать неправильно, неверно, фальшивить” [‘Działać nieprawidłowo, niesłusznie, fałszować’]. 3. „Болтать, говорить вздор” (устар.) [‘Paplać, mówić bzdury’ (przest.)]. 4. „Выражение несогласия, протеста, уверенности в себе” (прост.) [‘Wyrażenie niezgody, protestu, pewności w sobie’ (pot.)] (Ожегов, 1990, s. 106);
- „1. Лгать, говорить неправду // Пустословить, говорить вздор, чепуху” [‘Kłamać, mówić nieprawdę // lać wodę, mówić bzdury, głupoty’] (Ушаков, 2014, s. 73);
- „Вранье – это по преимуществу устная импровизация, искажение правды, но в отличие от лжи, иногда безобидное, даже простоватое, вызывающее легкое пренебрежение у говорящего” [‘вранье’ – ‘kłamstwo’ to przede wszystkim ustna improwizacja, wypaczenie rzeczywistości, ale w odróżnieniu od rzeczownika ‘ложь’ czasami nieszkodliwe, nawet prostackie, wywołujące delikatne lekceważenie u mówiącego’] (Апресян, 2003, s. 671).

³ leszy – demon z mitologii słowiańskiej. Był panem lasów i opiekunem dzikiej zwierzyny. W zależności od regionu znany pod różnymi imionami. Na zachodzie mówiono o nim Borowy, Boruta, na południu nazwano go Wilczym Pasterzem, podczas kiedy miano Leszego pochodzi ze wschodu. Zamieszkiwał głęboko, w nieodstępnych rejonach lasów, borów i puszczy. Wierzono, że ukazuje się w jednej z dwóch postaci, ludzkiej bądź zwierzęcej. Jako człowiek przedstawiany był jako brodaty starzec, który odziany w skóry przemierzał dzikie ostępy na niedźwiedziu bądź wilku. Szczególną formą zwierzęcą leszego był niedźwiedź, chociaż mógł też zamieniać się w lisa bądź jelenia. Ponieważ leszy był panem lasów i opiekunem dzikiej zwierzyny można go było rozgniewać ścinając święte drzewa. Natomiast myśliwy, który chciał zapewnić sobie bezpieczne łowy, powinien wcześniej złożyć leszemu ofiarę. Złamanie którejkolwiek z tych zasad mogło wywołać gniew tego demona. Od świstu wiatru przez szelest liści i trzeszczenie drzew, po wichury i połamane drzewa, to i inne odgłosy lasu uważano za przejaw aktywności leszego. A człowieka, który mu się naraził demon sprowadzał z właściwej drogi. Jednak leszy bywał też pomocny i bywało, że pomagał zbłąkanemu odnaleźć zagubioną ścieżkę. Źródło: <https://mitologia.fandom.com/pl/wiki/Leszy> (dostęp: 06.11.2022).

⁴ kikumora – czasem nazywana Sziszimorą, była według wierzeń słowiańskich nocnym szkodliwym kobiecym duchem domowym, która przy kądzieli przedzie koronki. Kikumory, wedle dawnych wierzeń miały być duszami zmarłych dzieci i kobiet, które zmarły przy porodzie lub duszami przeklętych. Zazwyczaj mieszkwały w domu pod podłogą, w piwnicy lub za piecem, ale niektóre z nich zamieszkiwały bagna. Kikumory wyobrażano sobie często jako małe, zdeformowane, drobne pomarszczone lub młode kobiety, o długich siwych i rozwianych włosach. Miały też pociągłą, wydłużoną twarz. Mogły się stawać niewidzialne. W niektórych wierzeniach zamiast nóg miały kurze łapki. Jej nieodłącznymi atrybutami były wrzeciono i kołowrotek. Powszechnie uważano je za złe demony niebezpieczne dla człowieka. Wychodziły nocą, by niepokoić dzieci, szkodzić zwierzętom gospodarskim zwłaszcza kurom i psocić na różne sposoby. W nocy pracowały przy kądzieli bez wiedzy domowników przedzie koronki. Jeżeli ktoś, by ją przy tej pracy zobaczył, miał wkrótce umrzeć. Furkot przedzenia zawsze zwiastowały nieszczęście. Źródło: <https://historiamniejznanaizapomniana.wordpress.com/2016/10/16/kikumora-slowianski-szkodliwy-duch-domowy/> (dostęp: 06.11.2022).

W *Rosyjskim Słowniku Semantycznym* (PCC) czasownik „врать” występuje w 5 rozdziałach:

1. „Ошибка, упущение, неудача” – „ошибаться, действовать неправильно” [‘„Błąd, zaniedbanie, niepowodzenie” – ‘mylić się, działać nieprawidłowo’] (PCC, 2007, t. 4, s. 179),
2. „Болтовня, пустословие. – ‘болтать, говорить вздор’” [‘Gadania, puste słowa. „gadać, mówić bzdury”’] (PCC, 2007, t. 4, s. 521),
3. „Дезинформация. Ложь. – ‘лгать, говорить неправду’” [‘Dezinformacja, kłamstwo. „kłamać, mówić nieprawdę”’] (PCC, 2007, t. 4, s. 534),
4. „Работа механизмов или специальных технических устройств, а также работа с механизмами, техническими устройствами. – ‘об измерительном приборе: отклоняться от правильного, точного показания: *Весы врут. Часы врут на десять минут*’” [‘Działanie mechanizmów lub specjalnych urządzeń technicznych, a także praca z tymi mechanizmami, urządzeniami technicznymi. „o przyrządzie pomiarowym: wskazywać błędnie: *Waga oszukuje. Zegar oszukuje dziesięć minut*’] (PCC, 2007, t. 4, s. 644),
5. „Музыкальное искусство. Пение. Танец. – ‘не в тон петъ или играть на музыкальном инструменте, ошибаться, брать не ту ноту. *Оркестранты безбожно врут*’” [‘Sztuka muzyczna. Śpiew. Taniec. ‘fałszować podczas śpiewu lub na instrumencie muzycznym, mylić się, wykonywać fałszywe nuty. *Muzycy bezbożnie fałszują*’] (PCC, 2007, t. 4, s. 658).

Czasownik „врать”, oprócz głównego znaczenia „mówić nieprawdę”, posiada jeszcze znaczenie „mówić bzdury”. Znaczenie „oczerniać” występowało tylko w Słowniku Dala, ale z biegiem czasu wyszło z użytku. W słownikach ma również znaczenie błędu człowieka lub instrumentu czy mechanizmu. Tego znaczenia nie ma czasownik „обманывать”, ani czasownik „лгать”, tzn. że czasownik „врать” podkreśla nieświadome i nie zawsze kontrolowane działanie.

Rozważając na temat zmian w języku rosyjskim w ostatnich latach, lingwista Szmieliow zauważa, że znaczenia czasowników „лгать” oraz „врать” różnią się zasadniczo. „Лгать” dotyczy spraw bytowych i w tym przypadku kłamstwo jest niewybaczalne. Podaje również, kiedy można używać czasownika „врать”, a kiedy nie wolno używać „лгать”:

Przypadek pierwszy: „Где живет Иванов? – На Пречистенке. Ой, вру, на Остоженке” [‘Gdzie mieszka Iwanow? – Na Pierieczystieńce. Oj, kłamię, na Ostożence’]. W tym przypadku „врать” to to samo, co „сказать, не подумав” [‘powiedzieć, nie pomyślawszy’].

Drugi rodzaj kłamstwa – kiedy osoba uważa, że lepiej jest, żeby ktoś nie znał prawdy. Tak dzieci okłamują rodziców, kiedy myślą, że ich rodzice albo rozzłoszczą się, albo ich ukarzą. Rodzice specjalnie pouczają dzieci: „Врать нехорошо” [‘Kłamać to niedobrze’]. Nie „плохо” [‘źle’], a właśnie „нехорошо” [‘niedobrze’]. Powiedzieć po rosyjsku „лгать – нехорошо” nie można.

Jest jeszcze jeden czasownik rosyjski „приврать” – to takie niewielkie kłamstewko, pikantny dodatek do, w zasadzie, prawdziwej historii (*Как меняется русский язык...*, 2023).

Часownik „обманывать/обмануть” [‘oszukiwać’/‘oszukać’]) ma kilka znaczeń:

- „Лгать, словом или делом, вводить кого-либо в заблуждение, притворяться; плутовать, мошенничать” [‘kłamać słowem, albo czynem, wprowadzać kogoś w błąd, udawać, robić machlojki, oszukiwać’] (Даль, 1981, т. 2, s. 599);
- „Ввести в заблуждение, поступить недобросовестно по отношению к кому-н.” [‘wprowadzić w błąd, postąpić nieuczciwie w stosunku do kogoś’] 2. „Нарушить обещание” [‘nie dotrzymać obietnicy’] (Ожегов, 1990, s. 428);
- „Кого-что. Сознательно ввести в заблуждение. // Совершить мошенничество по отношению к кому-чему-н. 2. Кого-что или без доп. Не исполнить обещания, нарушить свое слово. 3. Кого-что. Изменить (мужу, жене). 4. Кого-что. Обольстить (девушку)” [‘kogoś. świadomie wprowadzić w błąd. // Dokonać oszustwa w stosunku do kogoś. 2. kogoś lub bez dop. Nie dotrzymać obietnicy, złamać słowo. 3. kogoś. Zdradzić (męża, żonę). 4. kogo-co. Uwieść (dziewczynę)’] (Ушаков, 2014, s. 374);
- „Сознательно вводить в заблуждение кого-л. 2) Совершать плутовство, мошенничество по отношению к кому-л. 3) Не выполнять своих обещаний, нарушать слово. 4) Проявлять обман в любви; изменять (жене, мужу). 5) Обольщать, соблазнять (девушку, женщину)” [‘świadomie wprowadzić kogoś w błąd. 2. przejawiać szelmstwo, oszustwo w stosunku do kogoś. 3. Nie spełnić swojej obietnicy, nie dotrzymać słowa. 4). Oszukiwać w miłości; zdradzić (żonę, męża). 5. Uwieść, skusić (dziewczynę, kobietę)’] (Ефремова, 2000);
- „Обман предполагает сознательное введение адресата в заблуждение с целью добиться чего-то для себя. Обман предполагает более широкий спектр создания заблуждения – не только высказывания, но и действия” [‘oszustwo oznacza świadome wprowadzenie kogoś w błąd w celu osiągnięcia czegoś dla siebie. Oszustwo oznacza szersze spektrum stworzenia złudzenia – nie tylko wypowiedzi, ale i czynu’] (Апресян, 2003, s. 668-669).

W *Rosyjskim Słowniku Semantycznym* (PCC) czasownik „обманывать” („oszukiwać”) występuje w czterech sferach:

1. „Вера. Доверие. Надежда” [‘Wiara. Zaufanie. Nadzieja’] – „не „оправдать чьих-н. надежд, предположений” [‘nie spełnić czyichś nadziei, oczekiwań’] (PCC, 2007, т. 4, s. 252).
2. „Обман. Хитрость” [‘Oszustwo. Spryt’] – „поступить с кем-н. нечестно, недобросовестно; нарушить супружескую верность” [‘postąpić wobec kogoś nieuczciwie, nierzetelnie; nie dotrzymać wierności małżeńskiej’] (PCC, 2007, т. 4, s. 418-419).
3. „Дезинформация. Ложь” [‘Dezinformacja. Kłamstwo’] – „ввести в заблуждение, сказать неправду” [‘wprowadzić w błąd, powiedzieć nieprawdę’] (PCC, 2007, т. 4, s. 535).
4. „Продажа” [‘Sprzedaż’] „недодать при расчете или обвесить (разг.)” [‘nie dodać przy rozliczeniu lub oszukać na wadze (pot.)’] (PCC, 2007, т. 4, s. 717).

Czasownik „обманывать” oznacza więc celowe, zaplanowane wcześniej wypaczenie rzeczywistości (słowem lub czynem, piętnowane przez społeczeństwo (Газарова, 2019, s. 65-68).

Interesująca jest też etymologia czasowników „лгать”, „врать”, „обманывать” i rzeczowników „ложь”, „вранье” i „обман”:

Czasownik „лгать” i rzeczownik „ложь” posiadają odpowiedniki w innych językach słowiańskich: ukraińskie „лгати”, białoruskie „ілгáць”, „лѣжа”, serbsko-chorwackie „лгати”, słoweńskie „légati”, czeskie „lháti”, „lhu (lžu)”, słowackie „lhat”, polskie „łgać”, „łże”, górnołużyckie „lhać”, dolnołużyckie „lgaś” (Фасмер, 1974, s. 469). Czasownik pochodzi od rdzenia indoeuropejskiego „*leugh-”, który posiadał znaczenie ‘гнуť’ [zginać] (ЭССЯ, 1974, s. 183). Prasłowiańskie „*lęgati” jest widoczne w takich językach jak: gocki „liug”, „liugan” ‘лгать’ [‘kłamać’], staro-górno-niemiecki „liogan” ‘лгать, говорить неправду’ [‘kłamać’, ‘mówić nieprawdę’], niemiecki „lügen”, angielski „(to) lie”. Zbliżone jest do litewskiego „lūgóti”, „lūgoju” ‘просить, умолять’ [‘prosić’, ‘błagać’], łotewskiego „lūdzu”, „lūgt” ‘просить, приглашать’ [‘prosić’, ‘zapraszać’] i niemieckiego „locken” ‘манить’ [‘kusić’], które pochodzą od rdzenia „*lugh” (ЭССЯ, 1974, s. 233-236).

Czasownik „врать” i rzeczownik „вранье” nie wstępują w innych językach słowiańskich. Czasownik ten jest utworzony za pomocą sufiksu „-ати” od rdzenia „вьр-”. Szanski zalicza „врать” do jednego gniazda słowotwórczego z rosyjskim słowem pochodzącym z dialektu „варнакатъ” ‘врать, болтать пустяки’ [‘kłamać, mówić bzdury’], ukraińskim „верзті” ‘болтать, говорить вздор, пустомелить’ [‘pleść, mówić głupoty, pleść na próżno’], bułgarskim „вѣрзци” ‘болтать, пустомелить’ [‘pleść, pleść na próżno’], dolnołużyckim „vavriś” ‘вести плохие речи’ [‘źle mówić’] oraz twierdzi, że pochodzą one od praindoeuropejskiego rdzenia „*uer-”, ze znaczeniem ‘говорить’ [‘mówić’]. Ten sam rdzeń „*uerdh-”, < „*uer-”, występuje w litewskim „vardas” ‘название’ [‘nazwa’], łotewskim „vārds” ‘то же’ [‘to samo’], pruskim „wirds” ‘слово’ [‘słowo’], staroindyjskim „vratām” ‘завет, наказ, закон’ [‘przymierze, polecenie, prawo’], kurlandzkim „vyr” ‘ложь’ [‘kłamstwo’], greckim „ρήτωρ” ‘оратор’ [‘mówca’]. Czasownik ten miał jeszcze w słownikach z XVIII w. znaczenie ‘говорить, болтать, пустословить’ (ЭСРЯ, 1963, s. 192-193) [‘mówić, pleść, pleść na próżno’]. Trubaczow twierdzi, że „врать” pochodzi od „завереть” ‘запереть, завязать’ [‘zamknąć, związać’]. Warbot uważa, że „*verti”, „*verq” ‘запирать, вязать’ [‘zamykać, wiązać’] w niektórych dialektach prasłowiańskich otrzymało znaczenie ‘обманывать’ [‘oszukiwać’] i w tym znaczeniu przekształciło się w „*vьrati”, „*vьrq” (Варбот, 1976, s. 39-41).

Czasownik „обманывать” posiada ekwiwalenty w języku ukraińskim „обманути”, „обман”, białoruskim „аммануць”, „абман”, białoruskim dialekcie „абмануць” (ЭССЯ, 1974, s. 43). Rzeczownik „обман” jest złożeniem „ob-”, oraz czasownika „*manqti” (ЭССЯ, 1974, s. 43). W wielu językach występuje prasłowiańskie „*manqti”, oznaczające ‘шевелить, махать’ [‘szumieć, machać’], często połączone z ‘делать знак рукой’ [‘czynić znak ręką’], np. czeskie „manouti” ‘шевелить, двигать, махать; мигать’ [‘szumieć, poruszać, machać, migać’], dolnołużyckie „manuš” ‘ходить, дуть (о ветре), двигать, шевелить’ [‘chodzić, wiać (o wietrze), poruszać, szumieć’], staroruskie манути ‘сделать знак рукой или головой’ [‘uczynić znak ręką lub głową’]. W wielu dialektach języka rosyjskiego (pskowski, twerski, moskiewski, riaziański, tulski, orłowski, kałuski, doński) ману́ть ‘подзывать, делая знаки рукой, взглядом и т.п.’ [‘przywoływać, czynić znak ręką, spojrzeniem’] (ЭССЯ, s. 200-201).

Rdzeń *ман-* [‘man-’] w wielu językach ma znaczenie „oszukiwać”, np. *манъ ‘обман’* [‘oszustwo’], nowogrodzki dialekt języka *ман ‘лжец, лгунья’, ‘обманщик’, ‘нечистый дух, живущий в бане и на колокольне’* [‘kłamca, oszust, nieczysty duch, który mieszka w łaźni i na dzwonnicy’] (ЭССЯ, s. 202).

Dla kultury danego narodu charakterystyczne są też przysłowia i porzekadła. Analizując mentalność rosyjską na podstawie przysłów i porzekadeł, П. Зянкун uważa, że możemy wyróżnić następujące poglądy Rosjan:

1. Kłamstwo nie bazuje na czymkolwiek: „Ложь свидетельства не требует” [‘Kłamstwo nie wymaga poświadczenia’].
2. Kłamać można bezkarnie: „Со лжи пошлин (пошлины) не берут” [‘Od kłamstwa nie pobiera się opłaty (opłat)’].
3. O człowieku nie będą kłamać, jeśli sam nie da do tego powodu swoim zachowaniem: „Ложь к тебе не пристанет, ежели худо делать не станешь” [‘Kłamstwo nie przylgnie do ciebie, jak nie będziesz źle postępować’].
4. Zanim powie się komuś coś przykrego, należy wyobrazić sobie siebie na jego miejscu: „Всяку (всякую) ложь к себе приложь” [‘Wszelkie kłamstwo do siebie przyłóż’].
5. Kto nie kieruje się kłamstwem, ten żyje moralnie (zgodnie z boskimi zasadami): „Делай не ложью – всё выйдет по-Божью” [‘Nie kłam, to wszystko wyjdzie po Bożemu’]; „Живи не ложью – будет по-Божьему (по Божью)” [‘Nie żyj kłamstwem to wszystko będzie po Bożemu’].
6. Kłamstwo dopuszcza różne warianty, a prawda jest jedna, jest prostolinijna: „Ложью как хочешь верти, а правде путь один” ; „Лжи много, а правда одна” [‘Kłamstw jest wiele, a prawda jedna’].
7. Z jednej strony, prawda i kłamstwo wykluczają się wzajemnie, a z drugiej strony, są ze sobą powiązane: „Правда любит свет, ложь – тьму” [‘Prawda lubi światłość, a kłamstwo – mrok’]; „Если не ложь, то правда” [‘Jeśli nie kłamstwo, to prawda’]; „Не будь правды, не стало бы и лжи” [‘Gdyby nie było prawdy, to by nie było kłamstwa’].
8. Z jednej strony prawda jest lepsza od kłamstwa, a z drugiej, kłamstwo dla ratowania bywa bardziej preferowane od prawdy: „Правда стара, да не умирает, ложь помоложе, да недолго проживет” [‘Prawda jest stara i nie umrze, a kłamstwo jest młodsze, ale nie żyje długo’]; „Лучше горькая правда, чем сладкая ложь” [‘Lepsza gorzka prawda, niż słodkie kłamstwo’]; „Сладкая ложь лучше горькой правды” [‘Słodkie kłamstwo jest lepsze od gorzkiej prawdy’]; „Умная ложь лучше глупой правды” [‘Mądre kłamstwo jest lepsze od głupiej prawdy’]; „Умная ложь лучше правды” [‘Mądre kłamstwo jest lepsze od prawdy’]; „Лучше ложь ко спасению, нежели правда к гибели” [‘Lepsze kłamstwo dla ratowania, niż prawda dla zguby’]; „Лучше ложь сказать, нежели правду открывать” [‘Lepiej powiedzieć kłamstwo, niż prawdę wyjawić’].
9. Kłamstwo może zawierać odrobinę prawdy: „В каждой лжи есть доля правды” [‘W każdym kłamstwie jest odrobina prawdy’].
10. Kłamstwo może przekształcić się w prawdę: „И ложь правдою стать может” [‘I kłamstwo prawdą stać się może’]; „Ложь доводит до правды” [‘Kłamstwo doprowadza do prawdy’].

11. Człowiek, który stale kłamie, traci zaufanie innych: „Со лжи люди не мрут, а вперёд им не верят” [‘Od kłamstwa ludzie nie umierają, ale nadal mu wierzą’].
12. Człowiek, który kłamie jest oceniany negatywnie przez innych: „Ложь не красит человека” [‘Kłamstwo nie zdobi człowieka’].
13. Jedno kłamstwo pociąga za sobą kolejne: „Ложь ложью погоняет” [‘Kłamstwo kłamstwo poganiania’]; „Маленькая ложь ведет за собой большую” [‘Małe kłamstwo prowadzi za sobą wielkie’].
14. Kłamstwo nie przynosi rezultatów: „На лжи правды не вырастишь” [‘Na kłamstwie prawda nie wyrośnie’]; „Посеешь ложь – не вырастет рожь” [‘Zasiejesz kłamstwo – nie wyrośnie zboże’].
15. Kłamstwo jest niestałe: „Во лжи постоянства нет” [‘Kłamstwo nie jest stałe’].
16. Kłamstwo zawsze wychodzi: „Ложь белой ниткой шита” [‘Kłamstwo jest szyte białą nitką’].
17. Kłamstwo boi się ujawnienia: „Ложь света боится” [‘Kłamstwo boi się światła’].
18. Należy bać się kłamstwa wypowiedzianego przez wroga: „Против вражеской (вражьей) лжи ухо остро держи” [‘Przeciwko kłamstwu wrogiemu nadstawiaj baczenie uszy’].
19. Kłamstwo i prawda w przysłowiach i powiedzeniach są personifikowane, mają uczucia, emocje, jak ludzie, walczą ze sobą: „Правда лжи не любит” [‘Prawda nie lubi kłamstwa’]; „Правда с ложью не дружат” [‘Prawda nie przyjaźni się z kłamstwem’] (Цзянькунь, 2014, s. 93-102).

Chomkova i Sotnikova analizują koncept kłamstwa w rosyjskim i niemieckim językowym obrazie świata (JOS) na materiale przysłów jako mądrości narodu. Autorki zwróciły uwagę, że dość często w rosyjskich bajkach oszukiwanie, kłamanie to cecha pozytywna, a dzieci od samego początku są uczone, że bywają różne rodzaje kłamstwa.

Kłamstwo w rosyjskim JOS jest nieodłączną częścią życia ludzi – „Есть в жизни правда, и есть ложь” [‘Jest w życiu prawda, jest i kłamstwo’]; „Не будь лжи, не стало б и правды” [‘Nie byłoby kłamstwa, to nie byłoby i prawdy’]; „Будет в поле рожь, будет и в людях ложь” [‘Będzie w polu żyto, będzie w ludziach kłamstwo’]; „Враньем люди живут” [‘Kłamstwem ludzie żyją’].

Kłamstwo bywa czymś złym: „Правда – основа десяти тысяч хорошего, ложь кончается десятью тысячами плохого” [‘Prawda jest podstawą dziesięciu tysięcy dobra, kłamstwo kończy się dziesięcioma tysiącami złego’]; „Ржа ест железо, а ложь – душу” [‘Rdza żżera żelazo, a kłamstwo duszę’].

Prawda i kłamstwo to również część rosyjskiego dyskursu religijnego. Prawda kojarzy się z Bogiem, kłamstwo z diablem: „От Бога дождь, от дьявола ложь” [‘Od Boga pochodzi deszcz, a od diabła kłamstwo’]; „Правда груба (гневна), да богу любя” [‘Prawda jest okrutna (gniewna), ale Bogu miła’]; „Правдою жить, от людей отбыть, а неправдою жить, Бога прогневить” [‘Życ prawdą, to odejść od ludzi, ale żyć nieprawdą, to rozgniewać Boga’].

Za kłamstwo, czyli grzech, człowieka spotka kara: „Кто неправдой живет, того бог убьет” [‘Kto żyje nieprawdą, tego Bóg zgubi’] (dosł. ‘zabije’); „Ложь выходит наружу, а лжецы получают по заслугам” [‘Kłamstwo wychodzi na zewnątrz, a kłamcy dostają według zasług’].

Члoвек, ктoрый кłамие не ма суміенія: „Лжет и не краснеет” [‘Кłаміе і не czerwіені сіę’], кіруе сіę тьлькo кoрзысіця: „Глазами плачет, а сердцем смеется” [‘Oczyма płacze, а sercem śmieje сіę’]; „Поет соловьем, а рыщет волком” [‘Śpiewa jak słowik, а ryczy jak wilk’].

W rosyjskim JOS podkreśla сіę рoвніеz łatwość, z jaką кłаміа лудзіе: „Солгать, что облупленное яичко съестъ” [‘Skłamać, to jak obrane jajko zjeść’]; „Врет, что блины печетъ” [‘Kłamać, to jak naleśniki smażyć’].

Osoba кłаміаца мусі міеć добрą паміеć і бьć sprytna: „Соврал – так переври получше” [‘Skłamałeś, to jeszcze raz skłam lepiej’]; „Лживому надо памятно быть” [‘Kłamstwo wymaga dobrej pamięci’].

Umiejętność кłаманія мoże бьć рoвніеz sztuką: „Хорошая ложь иногда тоже стоит денег” [‘Dobre кłamstwo czasami kosztuje pieniądze’]; „Вот тебе грош за красную ложь” [‘Masz pieniądze za dobre кłamstwo’, dosł. ‘czerwone кłamstwo’⁵].

Osoba кłаміаца pozostaje jednak osamotniona w społeczeństwie: „В правде люди помогают, а за неправду караютъ” [‘W prawdzie ludzie sobie pomagają, w za nieprawdę karzą’]; „Лжец – всегда неверный друг, оболжет тебя вокругъ” [‘Kłamca to zawsze niewierny przyjaciel, okłamie cię’]; „Кто охоч врать, того нельзя за друга принять” [‘Kto ochoczо кłаміе, tego nie bierz за przyjaciela’], gdyż кłамstwo komplikuje życie кłамcom і ich ofiarom: „Из-за пустых словес пропал как песъ” [‘Z powodu pustych słów przepadłeś jak pies’]; „Со лжи люди не мрут, только веры им больше нетъ” [‘Od кłамstwa ludzie nie umierają, tylko więcej wiary nie mają’]; „Вранье не приведет в добро” [‘Kłamstwo nie prowadzi do dobrego’].

Dla kultury rosyjskiej charakterystyczne jest jednak usprawiedliwianie кłамstwa: „Лучше горькая правда, чем сладкая ложь” [‘Lepsza gorzka prawda niż słodkie кłamstwo’]; „Сладкая ложь лучше горькой правды” [‘Słodkie кłamstwo jest lepsze od gorzkiej prawdy’].

Prawda czasami мoże powodować problemy і straty: „Правдой жить – ничего не нажить” [‘Prawdą żyć, to nie dorobić сіę niczego’].

Кłамstwo pomaga w życiu, ułatwia życie, jest źródłem dostatku materialnego: „Не солгать, так не продать” [‘Jak nie skłamiesz, to nie sprzedasz’]; „Что полжешь, то и поживешь” [‘Jak skłamiesz, to pożyjesz sobie’]; „И враньем люди живутъ” (прибавка: „да еще хвалятся”) [‘I кłамstwem ludzie żyją’, dodatkowo ‘i jeszcze сіę chwają’].

Кłамание бьва nawet czymś przyjemnym, ociążeniem psychicznym: „Красно поле рожью, а речь ложью” [‘Pole jest piękne dzięki żytu, а mowa dzięki кłамstwu’]; „Вот тебе грош за красную ложь” [‘Masz grosz за piękne кłamstwo’].

Rosyjskie przysłowia nawet nawołują do кłаманія: „Не хочешь слушать, как люди врут, так ври сам!” [‘Nie chcesz słuchać jak ludzie кłаміа, to кłam sam’]; „Ври больше: вперед пригодится” [‘Kłam więcej, przyda ci сіę to w przyszłości’]; „Не солгать, так и правды не сказать” [‘Nie skłamać, to jak prawdy nie powiedzieć’]; „Не любо – не слушай, а врать не мешай” [‘Nie podoba ci сіę, to nie słuchaj, ale nie przeszkadzaj кłamać’].

Ten dwoisty stosunek do кłамstwa w kulturze rosyjskiej można wyjaśnić uzasadnieniem кłамstwa бідą і нэдзą, w ктoрeй żyją лудзіе: „Бедность крадет, а нужда лжетъ” [‘Bieda kradnie, а potrzeba кłаміе’]; „Не я лгу, мошна лжетъ” [‘Nie ja кłаміе,

⁵ Красный – dosłownie „czerwony”, to kiedyś ładny, а obecnie dobry, najlepszy, wyróżniający сіę.

tylko kiesa’]. Przy czym kłamać mogą biedni, bo zmusza ich do tego samo życie, ich niegodne warunki bytowe. Bogaci, jeśli kłamią, to są pogardzani albo zazdrości się im: „Богатый хоть и врет, а и то впрок идет” [‘Bogaty choć i kłamie, to i tak mu dobrze się wiedzie’] (Хомкова, Сотникова, 2020).

Kłamstwo według prawosławnych duchownych

Czy kłamstwo może być usprawiedliwione w imię wyższego celu? Czy prawda zawsze jest zbawienna? W cerkwi prawosławnej na ten temat istnieje wiele odpowiedzi.

Protojerej⁶ G. Gorbaczuk, rektor prawosławnego Władymirskiego Seminarium Duchownego, mówi:

Kłamstwo to grzech, a z tego wynika, że nie może być zbawienne. Ale czy wszystko jest tak jednoznaczne? Spójrzmy na Ewangelię. Judasz nie skłamał. On nie Piotra pocałował, powiedziawszy, że to Jezus, i nie Tomasza... Ale prawda, wypowiedziana nie we właściwym czasie, nie dla korzyści, nie dla dobra, jest zdradą i jest uważana za najcięższy grzech. Taka prawda to prosta droga do piekła i nie może być zbawienna. A jeśli prawda nie jest zawsze zbawienna, to logicznie z tego wynika, że czasami lepiej jest skłamać, niż powiedzieć prawdę (*Бывает ли ложь...*, 2008).

Ten dylemat – czy powiedzieć prawdę, czy skłamać, protojerej Gorbaczuk wyjaśnia na przykładzie z własnego życia:

W czasach radzieckich wiele razy wzywano mnie do Komitetu Bezpieczeństwa Państwowego (KGB – GZ). Kiedyś pokazano mi listę nazwisk i zapytano, czy ochrzciłem tych ludzi. Jeśli bym powiedział prawdę i przyznał się do spełnienia obrządku, ludzi z listy zaczęliby rozpracowywać na zebraniach partyjnych, pozbawiliby premii, wykreślili z listy oczekujących na mieszkania itd. Dlatego odpowiedziałem pracownikowi KGB, że nie ochrzciłem wymienionych na liście. (...) I sprawa zakończyła się. A więc prawda Judasza jest zgubna, a kłamstwo czasami jest konieczne. Konieczne z przymusu (Ibidem).

Rozwiązaniem tego dylematu jest określenie najmniejszego zła. Protojerej A. Sorokin, proboszcz świątyni Fiodorowskiej ikony Matki Boskiej w Sankt Petersburgu, przewodniczący Wydawnictwa Diecezji Sankt-Petersburskiej, uważa, że:

Kłamstwo „na swoją korzyść” jest zakazane, przede wszystkim dlatego, że jest „stosowane”, żeby uniknąć nieprzyjemnych konsekwencji, kary za przestępstwo lub zapłaty za jakiś błąd. Dopuszczalne jest skłamać, aby uratować życie bliźniego, ukrywając go przez prześladowanie; czasami dopuszczalne jest wymijanie się z prawdą, na przykład mówiąc o diagnozie śmiertelnie choremu człowiekowi. Jeśli „kłamstwo dla zbawienia” można w jakichś konkretnych i rzadkich sytuacjach uzasadnić miłością do bliźniego, ale jest ono i tak bardzo niebezpiecznym instrumentem (Ibidem).

⁶ Protojerej – w kościele prawosławnym: przełożony kleru katedralnego lub proboszcz większej parafii; też: tytuł honorowy. Pobrane z: <https://sjp.pwn.pl/slovníki/protojerej.html> (dostęp: 31.10.2022).

Duchowny prawosławny, scenarzysta i pisarz J. Ochłobystin, uważa, że:

Mówiąc o kłamstwie, należy rozgraniczyć dwa pojęcia – „kłamstwo” („ложь”) i „zatajenie” („утаивание”). Kłamstwo dla uratowania jest niemożliwe, a zatajenie – tak, w niektórych przypadkach jest rzeczywiście zbawienne. Przypuśćmy, że człowiek jest śmiertelnie chory, to nadzwyczajna sytuacja, w której zatajenie strasznej prawdy czasami jest jedynym sposobem, aby nie pozwolić mu załamać się (Ibidem).

Protojerej G. Błatyński, proboszcz świątyni patriarchatu konstantynopolskiego pw. Bożego Narodzenia i Św. Mikołaja we Florencji, uważa, że:

grzech, jakkolwiek go nie podawać, jest niedopuszczalny. W Ewangelii napisano, że ojcem kłamstwa jest diabeł. Jeśli dopuszczamy się kłamstwa, myśląc, że zbawimy kogoś lub coś, to jest oszustwo. Kłamstwo nie może doprowadzić do dobra nikogo i w żaden sposób. Dlatego należy starać się, aby nie dopuszczać się kłamstwa w naszych mowach albo czynach. [...] Jeśli prawda, wypowiedziana prosto w twarz, może obrazić kogoś, przyczynić ból, to lepiej nic nie mówić i przełożyć prawdziwą rozmowę na inny czas (Ibidem).

Czym jest owe „kłamstwo dla zbawienia” („ложь во спасение”), które w języku polskim funkcjonuje jako „kłamstwo w dobrej wierze”? Protojerej I. Pczelincew, sekretarz prasowy Diecezji Niżegorodzkiej wyjaśnia, że:

Rozumiem, że ludzie używający sformułowania „kłamstwo dla zbawienia” najczęściej mają na myśli ukrycie lub deformację prawdziwej sytuacji dla spokoju ducha, na przykład ludzi ciężko chorych lub w krytycznej sytuacji. W sprawach, w których nie jest wygodne ujawnianie prawdy, ale od braku wiedzy nikt nie ucierpi. To znaczy nie myśli się o jakiejś świadomej zdradzie, służbie „ojcu kłamstwa i głównemu kłamcy”. [...] „Kłamstwo dla zbawienia” jest złem. Kłamstwo jest kłamstwem, i należy za nie odpowiadać jak za grzech (Ibidem).

Duchowny prawosławny J. Lichota, proboszcz cerkwi Narodzenia Chrystusa w Brześciu uważa, że:

Żyjemy w świecie, gdzie kłamstwo rodzi kłamstwo. Chrześcijaństwo oferuje wariant zerwania łańcucha kłamstwa – pokutę. Ale inną sprawą jest, czy mówić dziecku, że umrze? Czy jest kłamstwem ukrywanie prawdy lub przemilczenie prawdy? To jest sprawa sumienia każdej osoby. [...] Wydaje mi się, że problemem współczesnych ludzi jest przerwanie kręgu kłamstwa w ich własnym życiu. Człowiek nakłada jedną maskę w rozmowie z bliskimi, inną w pracy, jeszcze inną w kręgu przyjaciół, i, co najgorsze, zaczyna nakładać maskę, kiedy odczytuje modlitwę lub idzie do kościoła. Zaczyna kłamać Bogu i zatracą się. W tym kłamstwie rozpada się jego własna dusza (Ibidem).

Duchowny A. Riabkow, kleryk w świątyni świętego męczennika Dymitra Sołuńskiego w Sankt Petersburgu, mówi:

Powiedziana raz nieprawda – to nie kłamstwo. Każdy może się potknąć, przestraszyć, okazać się pod wpływem silniejszego od siebie. Kłamstwo – to wewnętrzna postawa, powstały światopogląd lub nawet celowe słuźenie „ojcu kłamstwa”. Dlatego naleźy rozróżniać, w jakim celu mówimy nieprawdę. Jeśli ukryję miejsce przebywania osoby, którą chcą poddać przemocy, to czy to będzie kłamstwo? Nie, dlatego, że bazą jest tutaj chęć słuźenia prawdzie. [...]. Czy możemy nie powiedzieć człowiekowi, że jest śmiertelnie chory? Jeśli jest chory moralnie, nie wolno tego ukrywać przed nim. Jeśli jest chory fizycznie i są policzone jego dni, powinien być o tym poinformowany. Powinien pogodzić się z Bogiem, bliskimi, uświadomić sobie realność spotkania z innym światem i przygotować się do tego (Ibidem).

Archimandryta⁷ Aleksy (Szynekiewicz), pracownik Białoruskiego Egzarchatu ds. komunikacji z mediami, uważa, że:

W życiu duszpasterskim bywają takie sytuacje, kiedy trzeba nie mówić całej prawdy, ale tylko wtedy, gdy jest ona bardziej niebezpieczna i zgubna, niż kłamstwo. Ale nie mniej odpowiedzialna jest sytuacja, gdy trzeba ukrywać prawdę, jakakolwiek by ona nie była (Ibidem).

Hieromnich⁸ Nikon (Baczmanow), wykładowca Stawropolskiego Seminarium Duchownego, twierdzi:

Dla człowieka myślącego odpowiedź jest jedna, żaden grzech (a kłamstwo to grzech) nie może zbliżyć nas do Boga, bo kłamstwo to zły wymysł szatana. Ewangelia osądza kłamstwo w każdej formie: всякая неправда есть грех (1 Ін 5:17) Każde bezprawie jest grzechem (1 J 5,17). Всякий человек лжив (Рим 3:4), każdy zaś człowiek kłamliwy (Rz 3,4) mówi św. Paweł o naszej naturze. [...] Odpowiedzieć jednoznacznie na pytanie, czy możliwe jest kłamstwo dla uratowania nie da się. Ale na pytanie, czy kłamstwo doprowadzi do zbawienia duszy odpowiedź jest jednoznaczna – nie. „Kłamstwo zamyka drzwi do modlitwy. Kłamstwo przegania wiarę z serca człowieka. Pan oddala się od człowieka, który czyni kłamstwo” (św. Teofan Pustelnik⁹) (Ibidem).

Na stronie parafii prawosławnej pw. Zaśnięcia NMP w Kamyszynie możemy przeczytać czym jest kłamstwo:

- Kłamstwem może być całe życie, przeżyte według kłamliwych zasad;
- oddawanie czci bóstwom;

⁷ Archimandryta – chrześcijański dostojnik kościelny, w Kościele bizantyńskim od V w. określenie przełożonego kilku klasztorów tworzących archimandrię; od VII-VIII w. tytuł przełożonego większego klasztoru; na Rusi tytuł archimandryty pojawił się 1174; w dawnym Kościele rzymskim (za Karola Wielkiego) tytuł arcybiskupów. Źródło: <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/archimandryta;4007609.html> (dostęp: 31.10.2022).

⁸ Hieromnich - w kościołach greckokatolickich i prawosławnym: mnich posiadający święcenia kapłańskie. Źródło: <https://artsandculture.google.com/entity/m04w40l?hl=pl> (dostęp: 31.10.2022).

⁹ Teofan Pustelnik (1815-1894), imię świeckie Gieorgij Wasiljewicz Goworow, święty mnich i biskup Rosyjskiego Kościoła Prawosławnego. Podkreślał w swoich tekstach konieczność duchowego odrodzenia narodu rosyjskiego. Teofan (Goworow) krytycznie odnosił się do sytuacji Rosyjskiego Kościoła Prawosławnego w swojej epoce, uważał jego hierarchów za osoby dążące do zaszczytów świeckich i bogactw. Zdawał sobie sprawę z niskiego poziomu życia duchowego większości Rosjan (zwłaszcza chłopów) i twierdził, iż przy braku działań ukierunkowanych na poprawę sytuacji w ciągu trzech pokoleń prawosławie w Rosji zupełnie zaniknie. Kanonizowany w 1988 roku. Źródło: https://pl.wikipedia.org/wiki/Teofan_Pustelnik (dostęp: 31.10.2022).

- fałszywy system wartości i zbudowany na nim światopogląd;
- samooszukiwanie się i udawanie;
fałszywe nadzieje i oczekiwania;
- hipokryzja, pochlebstwo, dwulicowość i podwójne życie
- negowanie boskości Jezusa Chrystusa (*Ложь в свете Библии*).

Kłamstwo we współczesnej Rosji

W. Pastuchow, politolog, pracownik naukowy University College od London, twierdzi, że typowe dla Rosjan jest popieranie kłamstwa, a nie jego potępienie, kłamstwo stało się normą w życiu ludzi, nie tylko polityków. Zastanawia się, dlaczego tak jest:

Przyczyn takiego oficjalnego wyrozumiałego stosunku do kłamstwa w Rosji jest wiele, a wszystkie sięgają wieków. Oczywiście, niemałą rolę odegrało rosyjskie prawosławie, które nigdy nie odnosiło się drobiazgowo do problemu odpowiedzialności osobistej za swoje czyny. Ale nie tylko o to chodzi. Pomimo gigantycznych rozmiarów geograficznych, a do niedawna i liczby ludności, Rosjanie zawsze uważali się za kulturową mniejszość, która musi ciągle sprzeciwiać się wrogom, wielokrotnie przewyższającym ich siłą, najpierw w stosunku do Azji, a potem do Europy. Kłamstwo w Rosji jest rozpatrywane jako broń słabego przeciwko silnemu, jako uzasadniony środek obrony, jeśli nie ma równowagi sił.

Problem polega na tym, że w Rosji dużo i z przyjemnością kłamia, ale na tym, że są z tego dumni. Kiedy chodzi o politykę i ideologię, kłamstwo w Rosji jest traktowane jako alternatywna prawda. [...] Najważniejsze, żeby to odpowiadało wyobrażeniu mówiącego o sprawiedliwości. Sprawiedliwe kłamstwo w Rosji jest cenione bardziej niż niesprawiedliwa prawda.

W Rosji kłamia z misjonarską ekstazą. To podstawa słynnego rosyjskiego podwójnego myślenia. To zezwolenie na wszystko i moralne pobłażanie w stosunku do siebie to nie co innego jak przejaw kompleksu niedowartościowania w stosunku do silniejszych na tym świecie, to niewolnicze przyzwyczajenie, które sięga prawa pańszczyźnianego. Dotyczy to również stosunków Rosji z innymi krajami. Rozmyślając ciągle o wielkości Rosji wielu Rosjan, w głębi duszy nie wierzy, że ich kraj może utrzymać swoją niezależność, nie stosując takiego środka jak kłamstwo. Są przekonani, że ich małe kłamstwo na tle „wielkiego kłamstwa” ich groźnych konkurentów jest do wybaczenia (Пастухов, 2017).

Kłamstwo w Rosji osiągnęło poziom mistrzostwa za rządów Putina, a jego symbolem była, m. in., tragedia łodzi podwodnej „Kursk”¹⁰:

¹⁰ K-141 Kursk był jednym z najpotężniejszych i jednocześnie najbardziej nowoczesnych w latach 90. okrętów w swojej klasie. Latem 2000 roku na Morzu Barentsa okręt wziął udział w największych od upadku Związku Radzieckiego manewrach rosyjskiej marynarki wojennej. Do tragedii doszło 12 sierpnia. W wyniku awarii wybuchła jedna z torped, zalane zostały dwa z dziewięciu przedziałów jednostki. Kilka minut później kolejna eksplozja wyrwała w kadłubie dwumetrową dziurę. Okręt opadł na głębokość 108 m. Początkowo Rosjanie prowadzili akcję ratunkową na własną rękę, mimo że z ofertą pomocy wystąpili Brytyjczycy, Norwegowie oraz Amerykanie. Dopiero po 5 dniach władze na Kremlu poprosiły o wsparcie. Na Morze Barentsa wyruszyła ekipa brytyjsko-norweska. Norwegowie dotarli do wnętrza Kurska 21 sierpnia 2000 roku. Nikt nie przeżył. Rosjanie od początku twierdzili, że w katastrofie z 12 sierpnia 2000 roku, w której zginęło 118 osób, władze zrobiły wszystko, by uratować załogę zatopionego statku. Źródło: <https://wiadomosci.onet.pl/swiat/okret-podwodny-kursk-historia-katastrofy/2pyetv0> (dostęp: 19.11.2022).

Niechęć albo niezdolność Putina do rozwiązania kryzysu w postaci powiedzenia prawdy o tym, co się stało, doprowadziło wówczas po raz pierwszy do poważnego rozpadu elit post-jelcynowskich. Wtedy to niezależnym mediom wydano karę śmierci. W ciągu kolejnego dziesięciolecia miała miejsce mechaniczna kumulacja kłamstwa w polityce publicznej, które coraz bardziej wykorzystywano do rozwiązywania lokalnych problemów. Kłamstwo towarzyszyło praktycznie każdej akcji Kremla, niezależnie czy to była wojna z terroryzmem, czy słynne procesy sądowe. Równolegle władze realizowały jedyny projekt dotyczący stworzenia systemu pionowej kontroli elektronicznych mediów i głównych wydawnictw w kraju. W ten sposób dla wielkiego kłamstwa przetarto wielką drogę. Na początku trzeciej kadencji Putina poziom kłamstwa w rosyjskiej polityce publicznej osiągnął krytyczny poziom. Rewolucja „rozwścieczonych mieszczan”¹¹ stała się impulsem do przejścia produkcji kłamstwa z systemu cechowego do taśmowego. Utworzenie na przełomie 2012 i 2013 roku olgińskiej „fabryki trolli”¹² pod kierunkiem osobistego kucharza Putina Prigożyna¹³ można uważać za początek nowej epoki. Od tej chwili trolling stał się główną i uniwersalną metodą rosyjskiej polityki wewnętrznej. [...] Kłamstwo rozprzestrzeniło się w rosyjskim życiu jak wirus, stało się zjawiskiem masowym, ogólną i uniwersalną normą. [...] Kiedyś jednak kłamstwo zostanie wyeliminowane ze sfery publicznej w Rosji, kiedy pojawią się elity, które nie cierpią na kompleks niższości wobec Zachodu, ani wobec Wschodu, i które nie będą potrzebowały kłamstwa (Ibidem).

¹¹ «Рассерженные горожане» – obywatelski ruch obrońców prawa, który zajmuje się obroną praw konstytucyjnych, swobód i interesów mieszczan. Przeprowadza konsultacje prawnicze, bezpłatne wykłady, warsztaty i seminaria w celu podwyższania znajomości prawa wśród obywateli. Na podst.: <https://www.facebook.com/Gorojaneprotiv/> (dostęp: 19.11.2022).

¹² Agencja Badań Internetowych (Агентство интернет-исследований, znana także pod nazwą „Trolle z Olgino”) – rosyjskie przedsiębiorstwo z siedzibą w Petersburgu, które zajmuje się wywieraniem wpływu w Internecie, tzw. fabryka trolli, której właścicielem jest bliski współpracownik Władimira Putina, Jewgienij Prigożyn. Jest zaangażowana w imieniu Rosji w operacje polegające na wywieraniu wpływu w Internecie. Jej zadaniem jest m.in. powielanie rosyjskiej narracji, rozprzestrzenianie fałszywych informacji, wywoływanie skrajnych postaw społecznych i politycznych oraz dezinformowanie zagranicznej opinii publicznej, najczęściej poprzez kwestionowanie demokratycznej legitymacji UE i podejmowanie drażliwych tematów, jak migracja, suwerenność i wartości. Dysponuje ona miesięcznym budżetem w wysokości ok. 1 mln euro i zatrudnia rotacyjnie ok. 80 osób, podzielonych na sekcje zagraniczne. Osoby pracujące dla tej organizacji określane są mianem „trolli”. Decyzją z dnia 23 lutego 2022 roku Rada Unii Europejskiej nałożyła na Agencję Badań Internetowych sankcje ze względu na prowadzenie kampanii dezinformacyjnych skierowanych przeciwko Ukrainie, polegających na wpływaniu na wybory lub na odbiór aneksji Krymu czy konfliktu w Donbasie. Źródło: https://pl.wikipedia.org/wiki/Agencja_Bada%C5%84_Internetowych (dostęp: 19.11.2022).

¹³ Jewgienij Prigożyn, od wielu lat jest jedną z najbardziej zaufanych osób prezydenta Rosji. Należy do radykalnego skrzydła tak zwanej „partii wojny” – tych członków rosyjskiego rządu, którzy opowiadają się za inwazją i jej eskalacją. Biznesmen od jakiegoś czasu otwarcie krytykuje dowództwo Rosji za porażki na froncie. Coraz głośniejsze domaga się głowy innej prawej ręki Putina, czyli ministra obrony Siergieja Szojgu. Jewgienij Prigożyn ma za sobą kryminalną przeszłość. Po dziewięciu latach spędzonych w więzieniu zajął się legalnym biznesem w postaci własnej budki z hot dogami. Dość szybko dorobił się własnej restauracji, w której stołował się Władimir Putin podczas spotkania z premierem Japonii Yoshirō Mori. Prigożyn obsługiwał ich osobiście. To właśnie wtedy nadano mu przydomek „kucharz Putina”. Od tego czasu dostawał niezwykle lukratywne kontrakty państwowe na dostarczanie żywności rosyjskim uczniom oraz żołnierzom. Prigożyn jest zamieszany w spiskowanie przeciwko USA, sianie zamętu w trakcie kampanii przed wyborami prezydenckimi w 2016 roku oraz w prowadzenie wojny dezinformacyjnej. Od kilku lat uznawano go za założyciela i właściciela tzw. grupy Wagnera, do czego się nie przyznawał. Dopiero niedawno potwierdził, że to jego prywatna armia. Po tym, jak Rosja zaatakowała Ukrainę, członkowie grupy Wagnera zostali wysłani do Kijowa, a ich celem miał być m.in. prezydent Wołodymyr Zełenski. Źródło: <https://wiadomosci.onet.pl/swiat/kucharz-putina-miesza-coraz-smielej-to-nowa-twarz-rosyjskiej-agresji/sg0bleh> (dostęp: 19.11.2022).

Dacjuk twierdzi, że „na Ukrainie władzę antynarodową zgubiła prawda, w Rosji zaś władzę antynarodową zgubi kłamstwo. Jednak nie da się zniszczyć kłamstwa Rosji przeciwko Ukrainie, jak nie zniszczy się kłamstwa w samej Rosji. (...) Kłamstwo i nienawiść zgubią Rosję, jeśli tego nie powstrzymamy (Дациук, 2014).

Wyjaśnia również, jak kłamliwie działają obecne władze rosyjskie:

obecne władze rosyjskie wynalazły nowoczesny sposób realizowania przemocy, maskując ją troską o państwo. Działa to tak. Władza rosyjska realizuje przemoc gospodarczą (kilkadziesiąt rosyjskich rodzin może sprzedawać nośniki energii), a otrzymane pieniądze wyprowadzą poza budżet publiczny (do użytku prywatnego władz i ich bliskich). Oczywiście, w tej sytuacji rośnie nienawiść narodu rosyjskiego do władz. Jednak, gdy tę nienawiść przekierowuje się na inne narody (oczywiście, oni są winni tego, że u nas jest źle), to ta nienawiść częściowo jest podzielona, a władza jakby jest zajęta ważnymi sprawami – walczy z wrogami zewnętrznymi i jakoby ma prawo moralne do korzystania z niezewidencjonowanych zasobów publicznych i wzmacniać agresję przeciwko wrogom. W ten sposób kłamstwo władz rosyjskich na swój własny temat staje się mniej zauważalne, kiedy przekształca się w obłudę dzięki większemu kłamstwu o wrogach zewnętrznych. Rosja w ten sposób staje się generatorem nienawiści na świecie [...]. Kłamstwo i nienawiść zgubią Rosję, jeśli tego nie zatrzymamy (Ibidem).

Dacjuk zwraca również uwagę na kłamstwa w rosyjskich mediach, zwłaszcza wiadomościach telewizyjnych:

Obecnie dobrej jakości wiadomości telewizyjnych w Rosji praktycznie nie ma. zamiast wiadomości jest agitacja i propaganda. Istota tej agitacji i propagandy polega na: 1) pozytywnym wizerunku Rosji i jej władz (Rosja jest najlepsza na świecie i to zasługa jej władz); 2) Rosję otaczają wrogowie (najgorsi z nich to USA, Europa, państwa nadbałtyckie, Gruzja, Ukraina), a władza walczy z wrogami o stworzenie imperium rosyjskiego; 3) Imperium rosyjskie to raj na ziemi, a jeśli były narody radzieckie wrócą do imperium, to nadejdzie królestwo sprawiedliwości, gdzie Rosja znów stanie się mocarstwem światowym (...). I tutaj przechodzimy na inny poziom kłamstwa – kłamstwa rosyjskich elit wobec własnego narodu. To Wielkie Kłamstwo i możliwości Imperium. To kłamstwo elit Rosji, przede wszystkim, wobec siebie. Przecież elity rosyjskie nie mogą nie wiedzieć, że państwa na świecie rozpadają się, że przyszłość należy do samoorganizujących się społeczności, że korporacje zamieniają państwa i z tymi korporacjami mogą konkurować tylko samozorganizowane społeczności. Jednak Wielkie Kłamstwo dalej trwa w Rosji, gubi idee przyszłości, w których nie ma miejsca dla Imperium. Próżnia idei o przyszłości wspiera Wielkie Kłamstwo. W tej powstałej próżni idei w Rosji rośnie fundamentalistyczne prawosławie i odejście od sekularyzacji edukacji. Elity rosyjskie dalej kłamią swojemu narodowi o najważniejszej sprawie – o kształcie przyszłości. Aby pozbyć się wszelkiego innego kłamstwa,

trzeba pozbyć się Wielkiego Kłamstwa. Mam proste przesłanie do elit rosyjskich: przestańcie kłamać sami sobie i ludziom – imperium nie będzie. Szukajcie czegoś innego... (Ibidem).

Podobnego zdania był M. Bierdiajew¹⁴, który pisał:

Kłamstwo jest główną podstawą państw totalitarnych, bez zorganizowanego kłamstwa one nigdy nie mogłyby powstać. Kłamstwo jest wmawiane, jak najświętszy obowiązek, obowiązek wobec wybranej rasy, w stosunku do potęgi państwa, w stosunku do wybranej klasy. [...] Kłamstwo może okazać się nawet jedyną prawdą. [...] Wszystko, co mówi się o wrogu rasowym albo klasowym to jest zwykle kłamstwo. Wróg to fikcja niezbędna do nakręcania entuzjazmu, dla usprawiedliwienia przemocy, do wzrostu potęgi (Бердяев, 2022, [http](http://)).

A. Sołżenicyn¹⁵, stwierdził, że:

Kłamstwo, które swoje źródło bierze w fałszywej ideologii jest jednym z najniebezpieczniejszych zjawisk w życiu społeczno-politycznym Rosji. Owo kłamstwo obowiązuje powszechnie, dlatego też jest tak uciążliwe. W Liście do przywódców Związku Sowieckiego z 5 września 1973 roku Noblista zauważa, że ideologia zaśmieca całe życie [...] społeczeństwa – umysły, mowę, radio, prasę – kłamstwem, kłamstwem i jeszcze raz kłamstwem. Jak bowiem inaczej to, co martwe, może udawać, że jest jeszcze żywe, jeśli nie przybudówkami kłamstwa? Ideologia, którą obecne pokolenie przejęło w spadku, jest przestarzała, ale nawet w okresie największej żywotności nie przystawała do rzeczywistości, od swego zarania posługiwała się łgarstwem, opierała na błędnych założeniach. Nie dostrzegała zasług

¹⁴ Mikołaj Bierdiajew (1874-1948) – filozof rosyjski zaliczany do największych myślicieli prawosławnych XX wieku. Początkowo działał w ruchu socjalistycznym, za co został przez władze carskie zesłany do Wołogdy. Po rewolucji komunistycznej, z uwagi na jego związki z marksizmem, w 1920 roku mianowano go dziekanem na Wydziale Filozofii Uniwersytetu Moskiewskiego. Jednak już w 1921 roku został aresztowany i oskarżony o szpiegostwo. Po przesłuchaniu przez Dzierżyńskiego został zwolniony. Wkrótce potem został znowu aresztowany, po czym polecono mu opuścić miasto. W 1922 roku został pozbawiony obywatelstwa i deportowany przez CZEKA do Niemiec. Początkowo mieszkał w Berlinie, potem w Paryżu. Brał udział we francuskim życiu intelektualnym, a w latach 1926-1939 redagował pismo „Droga”. Po spotkaniu z Siergiejem Bułgakowem i Lwem Szestowem (właściwie Jehudą Lejb Szwarzmanem) całkowicie zmienił swój światopogląd, stając się od tej pory człowiekiem głęboko religijnym. Jest autorem ponad czterdziestu książek i kilkuset artykułów napisanych bardzo dobrym pod względem literackim stylem. W jego myśli wiara chrześcijańska łączy się z wnikliwą, głęboką, jasno przedstawioną, rozumiejącą i tolerancyjną krytyką wszystkich właściwie ustrojów społecznych. Od wielu innych myślicieli rosyjskich odróżnia go odważny krytycyzm wobec Rosji i Cerkwi prawosławnej oraz ciepły, uniwersalistyczny-chrześcijański stosunek do przedstawicieli wszystkich narodów i warstw społecznych. Bierdiajew pisał o komunizmie nie będącym systemem socjalnym, lecz religią – fanatycznie wrogą innym religiom, zwłaszcza chrześcijaństwu. Stąd wysuwał logiczny wniosek o nieuchronnej kolizji komunizmu z innymi religiami. Napisał też, że ponieważ komunizm jest bardzo nietolerancyjny i fanatyczny, dlatego nie może być nauką lub intelektualną teorią. Jako religijny filozof, Bierdiajew nie mógł zaakceptować likwidacji wolności osobistej oraz zasady dominacji społeczeństwa nad jednostką, głoszonej przez bolszewików. Źródło: <https://www.ostoja.pl/zakupy/?234,nowe-sredniowiecze-mikolaj-bierdiajew> (dostęp: 19.11.2022).

¹⁵ Aleksandr Sołżenicyn (1918-2008) – rosyjski pisarz, laureat Nagrody Nobla w dziedzinie literatury za rok 1970. Autor utworów moralistycznych o komunistycznym systemie zniewolenia i terroru, ukazujących gehennę życia w łagrach (m.in. trytomowe dzieło *Archipelag GUŁag*) oraz historycznych o XX-wiecznych dziejach Rosji. Źródło: https://pl.wikipedia.org/wiki/Aleksandr_Sołżenicyn (dostęp: 26.11.2022).

innych klas społecznych poza robotnikami, głosząc, iż jedynie proletariatus jest zdolny do tworzenia wartości. Nie miała także racji twierdząc, że ów biedny robotnik zawsze będzie uciskany i że w systemie burżuazyjno-demokratycznym nie ma dla niego miejsca. Pomyłką było również założenie, że socjaliści mogą zdobyć władzę jedynie na drodze rewolucyjnego przewrotu, a rewolucje te błyskawicznie ogarną cały świat.

Efektem powyższego rozmijania się marksizmu z prawdą jest rozprzestrzenianie się złodziejstwa i fałszu w każdej dziedzinie życia, co sprawia, że codzienna egzystencja zwykłych obywateli staje się nie do zniesienia. Państwo za pomocą „nierobów” prześladowuje najuczciwszych ludzi, którzy nie do końca zdają sobie sprawę z tego, czym jest kłamstwo ideologiczne. Właśnie wskutek totalnego fałszowania rzeczywistości, owi uczciwi cierpią najbardziej. Wszystko tonie w kłamstwie – stwierdza Sołżenicyn – i każdy o tym wie, mówi o tym szczerze w rozmowach prywatnych, ciąży mu to, lecz w oficjalnych wystąpieniach obłudnie klepie to, co klepać należy. Powszechne, obowiązkowe, przymusowe kłamstwo stało się dla naszego społeczeństwa szczególnie uciążliwe, gorsze od trudnej sytuacji materialnej, od braku wolności obywatelskich. [...].

Niczym biblijny prorok, nawołuje do przestrzegania jednego z głównych nakazów dekalogu: nieprzypadkowo swoje przemyślenia opatrzył znaczącym tytułem: „Nie żyć w kłamstwie” („Жить не по лжи”). Wzywa rodaków, by nie uczestniczyli w kłamstwie i świadomie nie udzielali mu poparcia. Będzie to forma oporu przeciw narzuconemu siłą modelowi życia w państwie komunistycznym. Gdy przemoc wdziera się w spokojne życie ludzkie – zauważa – ma oblicze płonące pewnością siebie, wznosi też taki sam sztandar. Jedyną drogą wyzwolenia się z jego okowów jest odważne przeciwstawienie się mu – „osobiste nieuczestniczenie w kłamstwie”. Cóż z tego, że kłamstwo wszystko przesłoniło, że rządzi wszystkim? – pyta Sołżenicyn – my będziemy się upierać przy czymś najmniej ważnym: niech sobie rządzi, ale beze mnie! Świadome nieuczestniczenie, niepodtrzymywanie kłamstwa, sprzeciwianie się mu na każdym kroku wszelkimi możliwymi sposobami jest według Sołżenicyna jedynym sposobem przywrócenia życiu jego ludzkiego wymiaru. Zadaje on sobie sprawę z tego, że społeczeństwo jeszcze nie dojrzało do jawnego głoszenia prawdy, mówienia głośno tego, co myśli na placach i ulicach, ale w walce z ideologicznym fałszem wystarczy, by nie dawać zgody na głoszenie czegoś, co jest sprzeczne z naszym myśleniem. By nigdy świadomie nie popierać kłamstwa, nie pisać i nie podpisywać niczego, co może w czymś mniemaniu zniekształcić prawdę, nie uczestniczyć w wiecach i pochodach, jeśli jest to niezgodne z własną wolą, nie brać do rąk transparentów lub haseł, których treści nie podzielamy, nie głosować w sprzeczności z własnym sumieniem czy chociażby nie kupować gazet, które prezentują zafałszowane informacje. Sołżenicyn ostrzega, że wyrzeczenie się kłamstwa nie przyjdzie łatwo, ale ten, kto chce żyć uczciwie, nie znajdzie innego wyjścia ponad to, które wskazał sam pisarz. Nikt, kto chce żyć w zgodzie z prawdą nie uniknie konieczności dokonania wyboru między „duchową niezawisłością” a „duchowym lokajstwem”, między prawdą a kłamstwem.

Ten zaś, komu zabraknie odwagi nawet na to, by bronić własnej duszy – naucza Sołżenicyn – niech nie opowiada dumnie o postępowości swych poglądów, niech nie chełpi się, że jest członkiem Akademii Nauk bądź otrzymał tytuł artysty ludowego, jest zasłużonym działaczem albo generałem. Niech sam wtedy sobie powie: bydlę ze mnie i tchórz, zależy mi tylko na żarciu i cieple (Frączek, 2014).

Bierdiajew analizował pojęcie kłamstwa komunizmu:

Komunizm to złożone zjawisko, na które nie da się odpowiedzieć „tak” lub „nie”. W komunizmie jest prawda i jest kłamstwo, które są wymieszane ze sobą [...]. Ale kłamstwo komunizmu jest o wiele większe niż jego prawda. Ono zdeformowało prawdę. Przede wszystkim to kłamstwo duchowe, a nie społeczne. Kłamliwy i straszny jest sam duch komunizmu. Ten duch to negowanie ducha, negowanie duchowego początku w człowieku. Kłamstwo komunizmu to kłamstwo bezbożności. Stąd i brak człowieczeństwa w komunizmie (Бердяев, 1930).

Jasawiejew wymienia kolejne kłamstwa władz rosyjskich:

Przedstawiciele władz rosyjskich wciąż kłamią obywateli i cały świat. Kłamstwem są dane na temat rozprzestrzeniania się koronawirusa i zgonów z jego przyczyny. Kłamstwem są oficjalne dane głosowania w sprawie poprawek do Konstytucji, które odbyło się w dniach 25 czerwca – 1 lipca 2020 roku. Kłamstwem jest twierdzenie, że Rosja nie walczy z Ukrainą. Rosyjscy przedstawiciele kłamią o przyczynach katastrofy malezyjskiego Boinga negując oczywiste dane, że samolot MH17¹⁶ został strącony przez rosyjskie pociski „Buk”. Kłamstwo cechuje całą władzę. Przestępstwami i maskowanymi przez nie kłamstwami zajmują się resorty siłowe. Rosyjskie

¹⁶ Do katastrofy doszło 17 lipca 2014 roku. Boeing 777 malezyjskich linii lotniczych o numerze lotu MH17, który wystartował z Amsterdamu-Schiphol w kierunku Kuala Lumpur, rozbił się nad Donbasem we wschodniej Ukrainie. Nie przeżyła żadna z 298 osób znajdujących się na pokładzie. Jak ustalili śledczy, samolot został zestrzelony. Ale do tej pory nikt nie wziął odpowiedzialności za tragedię. Kilka krajów, z których pochodzili ofiary, w tym Holandia i Australia, wezwało do powołania międzynarodowego trybunału w sprawie MH17. Sprawa nie trafiła jednak do sądu ONZ, ponieważ Rosja zablokowała inicjatywę swoim prawem weta w Radzie Bezpieczeństwa ONZ. Holenderski rząd postanowił zatem przeprowadzić proces karny zgodnie z prawem krajowym, ponieważ większość ofiar (193) pochodziła z Holandii. Po katastrofie pięć najbardziej dotkniętych krajów – Australia, Belgia, Holandia, Malezja i Ukraina – utworzyło wspólny zespół dochodzeniowy (Joint Investigation Team, JIT). Śledczy ustalili, że Boeing 777 o godzinie 16.20 czasu lokalnego został trafiony rakietą przeciwlotniczą typu „Buk”. Pocisk wystrzelono z części Donbasu kontrolowanej przez prorosyjskich separatystów. System rakietowy „Buk” został tam przywieziony z Rosji i przewieziony z powrotem przez granicę krótko po katastrofie. Dzień po katastrofie MH17 prezydent Rosji obwinił Ukrainę. Gdyby zamknęła własną przestrzeń powietrzną, nie doszłoby do tragedii – powiedział Putin. Do dziś rosyjskie władze zaprzeczają, że miały jakikolwiek udział w katastrofie MH17. Jednak postawa Kremla i polityka informacyjna w tej sprawie zmieniały się na przestrzeni lat. Początkowo rosyjskie media państwowe rozpowszechniały kilka sprzecznych wersji na temat tego, jak doszło do zestrzelenia boeinga. Na przykład w listopadzie 2014 roku pierwsza rosyjska telewizja państwowa przedstawiła „sensacyjne” nagranie myśliwca w pobliżu malezyjskiego samolotu. Ale na radarze nie było tam żadnego samolotu, który mógłby zestrzelić MH17. W wywiadzie dla amerykańskiego magazynu „New Yorker” dyrektor jednego z największych rosyjskich kanałów telewizyjnych Konstantin Ernst przyznał pod koniec 2019 roku, że jego stacja „popełniła błąd”. Później producent systemu wyrzutni „Buk” rosyjski koncern Almas-Antei przedstawił własną wersję katastrofy. Według niej pocisk został wystrzelony z miejsca kontrolowanego przez Ukrainę. Źródło: <https://www.dw.com/pl/zestrzelenie-mh17-nad-ukraina-co-warto-wiedziec-o-procesie/a-57801364> (dostęp: 19.11.2022).

służby specjalne mordują swoich byłych współpracowników, których uważają za zdrajców i negują fakt zabójstwa. Policja podrzuca narkotyki i wszczyna postępowania, fabrykując korzystną dla siebie sprawozdawczość i prześladuje niewygodnych dla władz. Ministerstwo Obrony ukrywa przypadki zabójstw, przemocy w jednostkach wojskowych i doprowadzenie żołnierzy do samobójstw. W izolatkach śledczych i koloniach Federalnej Służby Więziennictwa torturuje się i morduje więźniów i podaje, że to samobójstwa. Sądy, które są częścią tego systemu, na polecenia odgórne wydają niezgodne z prawem wyroki.

Tak jak Kreml, kłamstwem zajmują się wyznaczone przez niego władze podmiotów Federacji. Przykładem było fałszowanie na wielką skalę wyników wyborów w Tatarstanie [...].

Rosyjskie władze nie tylko same wciąż kłamią swoim obywatelom, ale wciągają ich w kłamstwa. Nauczyciele szkół, jeden z najbardziej szanowanych zawodów, często są członkami obwodowych komisji wyborczych i podporządkowując się władzy fałszują wyniki wyborów i głosowań. To jedno z najbardziej haniebnych zjawisk rosyjskiej rzeczywistości, które sprzyja demoralizacji nauczycieli i uczniów.

Za pożerające społeczeństwo kłamstwo są odpowiedzialne kłamliwe władze i obywatele: lekarze, nauczyciele i in., bo biorą w nim udział [...]. W kraju, władze którego mówią o wierze w Boga, duchowości, tradycyjnych wartościach moralnych, uczciwość przestaje być wartością (Ясавеев, 2020).

I. Garin, rosyjski pisarz, zauważa, że:

W Rosji kłamstwo zawsze występowało w połączeniu z przemocą i wiarołomnością. Wkład Putina w tę tradycję jest związany z tą patologiczną szkołą Czeka¹⁷, którą ukończył i nieźle przyswoił sobie. Putin doszedł do władzy kierując się głównymi zasadami czekizmu: „wielkie kłamstwo”, „absolutne pranie mózgu”, „wszyscy wokół są wrogami”, „nie można nikomu ufać”, terror, represje i zwierzęcy strach – to najlepsi pomocnicy w pracy. [...] W Rosji za obowiązujące ogłaszano to, co jakoby jest konieczne dla państwa, niezależnie od ocen moralno-etycznych. Pranie mózgu i wiara w iluzje dają narodowi poczucie szczęścia. Zagrożenie dla bezpieczeństwa można wytwarzać sztucznie, a akty terrorystyczne, zabójstwa, klęski, głód są niezbędne dla odstraszenia. W ZSRR patologie czekistowskiej psychiki uważano za normę i stawały się jej cechą charakterystyczną. Czekizm nie znał innej logiki swojego funkcjonowania jak tylko w walce z wymyślonym wrogiem, zewnętrznym lub wewnętrznym. Jeśli wroga nie ma, to należy go wymyśleć. Myślenie w inny sposób jest niedopuszczalne, gdyż jest zgubne dla systemu. [...]

¹⁷ CZEKA (Ogólnorosyjska Nadzwyczajna Komisja do Walki z Kонтрреволюcją i Sabotażem) w latach 1917-1922 była specjalną policją polityczną, która miała za zadanie tropić i zabijać wszystkich przeciwników władzy bolszewickiej w Rosji. Została powołana w grudniu 1917 roku, a kierował nią Feliks Dzierżyński. Jej uprawnienia znacznie wzrosły po nieudanych zamachach na Lenina w 1918 roku. Czeka mogła nawet rozstrzeliwać podejrzanych bez sądu i śledztwa „kierując się własnym poczuciem sprawiedliwości”. Źródło: <https://www.bryk.pl/slowniki/sownik-histeryczny/87911-czeka-ogolnorosyjska-nadzwyczajna-komisja-do-walki-z-kontrrewolucja-i-sabotazem> (dostęp: 19.11.2022).

Czekizm wypracował i wypróbował w praktyce prymitywną technologię: jeśli ściśle dozować i zniekształcać informacje, to łatwo jest zebrać stadiony ludzi, którzy wykrzykują przekleństwa pod adresem wrogów narodu (rusofobów, zgniłych liberałów, agentów wpływu, fałszerzy historii, przeciwników okupacji Krymu i tymczasowo okupowanych terenów Ukrainy [...]).

W Rosji kłamstwo towarzyszy fałszowaniu historii. Putinowska koncepcja „heroicznej” historii zmusza nauczycieli do okłamywania dzieci, do fałszowania historii drugiej wojny światowej, czyli od dzieciństwa przyucza się do normalności kłamstwa państwowego. Przy tym podłość doprowadzona została do kategorii heroizmu, a agresja jest ogólnonarodową odwagą (Гарин, 2017).

K. Kurczab-Redlich stwierdza:

W krajach demokratycznych kłamstwo jest używane przez polityków, ale raczej jako odstępstwo od normy, nie jako norma. Politycy kłamią, szczególnie w kampaniach wyborczych, ale w polityce zagranicznej jednak kłamstwa unikają, bo wzajemne zaufanie jest gwarancją bezpieczeństwa. Putin wpuścił kłamstwo do polityki światowej jak oswojoną bestię. A świat z wolna, stopniowo, krok po kroku, rok za rokiem zaczął tę bestię zagłaskiwać. Putin stale kłamie i widzimy, jak zaniżone zostały od czasów zimnej wojny parametry moralności liderów światowych, i jak skarłały parametry moralności w polityce międzynarodowej od kiedy Putin wkroczył na salony. Jego narzędziem jest korupcja i szantaż. Może na przykład nie doszłoby do Brexitu, gdyby rosyjskie miliony nie skorumpowały paru brytyjskich milionerów, by stworzyli organizacje prące do opuszczenia UE przez Anglię? Może nie płacilibyśmy dziś tak drogo za gaz, gdyby nie dopuszczono do tego, by Gazprom szantażował Europę?

Przypomnijmy sobie, jak w Genewie Putin kłamał podczas konferencji z Bidenem – kłamał w żywe oczy całemu światu, że to nie on otrul Aleksieja Nawalnego. Wszyscy wiedzieli, że kłamie, ale nikt mu tego nie krzyknął w twarz, publika drętwiała jak królik przed kobrą. Spróbujmy sobie wyobrazić, że lata temu, w tejże Genewie przywódca ZSRR Michaił Gorbaczow podczas spotkania z Ronaldem Reaganem publicznie łże. Taka nawałnica kłamstw była kiedyś nie do pomyślenia. Jak to się stało, że ewidentne kłamstwa uchodzą płazem, tak jak i morderstwa? Jeśli świeżo nominowany prezydent Biden na pytanie, czy uważa, że Władimir Putin jest zabójcą, odpowiada „tak”, a potem się z nim spotyka, zaprasza go na konferencję prasową, swoją pierwszą konferencję w Europie, to jednak honoruje zbrodniarza.

Inny przykład: rok 2000, Putin dochodzi do władzy. Jest to szczyt jego straszliwej wojny w Czeczeni. Bombardowania rujnują republikę, ONZ doliczyło się 150 tysięcy trupów, w tym 42 tysiące dzieci. I mimo że trwa wojna, mimo że krew się leje – wprawdzie w maleńkiej republice, tym niemniej jednak w republice leżącej w Europie – brytyjski premier Tony Blair mknie na spotkanie z Putinem w Petersburgu nawet jeszcze zanim został

zaprzysiężony na Kremlu. I nazywa go „my friend”. O masakrze w Czeczeni wiedział George Bush, nie mówiąc już o tym, że wiedział Gerhard Schröder, który się z Putinem autentycznie zaprzyjaźnił.

Putin swoją agresją, swoimi morderstwami, swoim szantażem międzynarodowym, doprowadził do skarlenia polityki międzynarodowej. Nastąpiła degradacja wartości w skali światowej. Jest to jednak także wynikiem zachłanności polityków zachodnich. Chcieli i wciąż chcą widzieć kogoś innego, niż prawdziwy Władimir Putin (*Wielkie kłamstwo...*, 2022).

Na rolę kłamstwa we współczesnej Rosji putinowskiej zwraca również uwagę P. Schneider, niemiecki pisarz i eseista:

Stało się jasne, że po inwazji Putina na Ukrainę – jego najpotężniejszą bronią jest bezwstydne okłamywanie swoich żołnierzy i narodu rosyjskiego, w którego imieniu prowadzi tę wojnę [...]. Najważniejszym środkiem tej kłamliwej operacji jest systematyczne odwracanie ról walczących stron. Putin, oczywisty agresor, udaje, że prowadzi wojnę obronną, aby chronić mniejszości rosyjskie we wschodniej części Ukrainy, na których Ukraińcy rzekomo od lat dopuszczają się „ludobójstwa”. W rzeczywistości istnieją dowody na masakry dokonywane przez Ukraińców na Donbasie, ale dokumenty i świadectwa „ludobójstwa” nie są dostępne.

Twórcy kłamstw Putina nie zadali sobie nawet trudu, aby poddać to twierdzenie kontroli światowych mediów. Pewni, że niemal całkowita kontrola nad rosyjskimi mediami sprawia, że wszelkie dowody prawdy są zbędne lub je zastępują. Wybrali rzekome „ludobójstwo” jako jedno z kłamstw uzasadniających wojnę o inwazję na Ukrainę [...].

W żadnym innym społeczeństwie europejskim nie wytworzyła się tak długa i niemal nieprzerwana tradycja rządów absolutystycznych jak w Rosji. Od czasu przewrotu Lenina, który zaczął się od kłamstwa, Partia Komunistyczna, z pomocą Stalina, rozwinęła tę tradycję w system totalitarnej władzy i kontroli opinii – oczywiście „dla dobra ludzkości”. Można powiedzieć, że to fantastycznie skuteczne narzędzie powstało w wyniku wypaczenia komunistycznej obietnicy zbawienia. Wydaje się, że jest to jak dotąd najbardziej udane dziedzictwo eksperymentu komunistycznego, który w ciągu stu lat swojego istnienia poniósł klęskę na całym świecie (2022).

Kłamstwo w rosyjskiej historii

Na temat kłamstwa w historii Rosji, przeinaczania faktów, manipulowania można pisać tomy. Chcemy zwrócić uwagę na kłamstwo komunistów, a zwłaszcza w ich hasłach. Bolszewicy, dążąc do obalenia władzy cara, wymyślili szereg hasel, z którymi szli do rewolucji, a dokładnie to też kłamstwo, gdyż to w zasadzie przewrót. Najśłynniejsze z hasel bolszewików, jak „Ziemia dla chłopów”, „Fabryki dla robotników”, „Pokój dla narodów”, „Cała władza w ręce Rad”, „Chleb dla głodnych”, to według Pjatowa samo kłamstwo, a Związek Radziecki to „imperium kłamstwa”. Autor stwierdza, że żadna ziemia nie trafiła w ręce chłopów, a wręcz przeciwnie – była odbierana chłopom, konfiskowana, a sami stawali się w zasadzie chłopami pańszczyźnianymi lub nawet niewolnikami, którym zabrano dokumenty i siłą wcielono do kołchozów a za pracę nie

dawano wynagrodzenia. Chleba również nie dawano, a na odwrót – ludzie głodowali, a głód był sztucznie wywoływany przez władzę radziecką. W latach 20. i 30. XX wieku z głodu zmarły miliony obywateli Związku Radzieckiego. Najśłynniejszy głód, zwany Hołodomor¹⁸, władza wywołała na Ukrainie, gdzie zmarło 7 mln ludzi.

Chłopi i proletariatus, jak w godle – sierp i młot – mieli stać się nową klasą panującą. Chłopów okłamano, a proletariatus nie otrzymał obiecanych fabryk. Robotnicy pracowali za minimalne wynagrodzenie, właściwie za jedzenie. Przez 50 lat z 74 lat istnienia Związku Radzieckiego towary przemysłowe czy żywność były wydawane na kartki.

Co do pokoju dla narodów to też kolejne kłamstwo. I wojna światowa, II wojna światowa, wojna w Finlandii i Afganistanie, wojna radziecko-polska 1920 roku, konflikt z Chinami w 1929 roku, wojna w Hiszpanii w 1936 roku, wojna z Japonią w 1938, 1939, 1945 roku, wojna z Koreą w 1950 roku, konflikty z Węgrami, Laosem, Wietnamem, Algierią, Syrią, Mozambikiem, Kambodżą, Bangladeszem, Etiopią, Libanem, Kubą i wieloma innymi krajami. Na skutek tych wojen zginęły miliony osób.

Władza również nie znajdowała się w rękach Rad. Rady były fikcją, a wybory – propagandą. Władza była skupiona w jednych rękach. Sekretarz generalny KC KPZR był jak car, członkowie KC byli jak bojarzy, sekretarze komitetów obwodowych jak gubernatorzy. To był feudalizm komunistyczny. Władza za pomocą kłamstwa przekonywała naród, że potrzebne są zabójstwa przedstawicieli tego narodu, masowe represje, deportacje całych narodów.

Kłamstwo i propaganda pojawiały się codziennie w wiadomościach telewizyjnych w programie „Wriemia” (‘Czas’) – prezenterzy opowiadali o rekordowych udojach krów, o wykonaniu i przekroczeniu planów, a półki w sklepach były puste, pół życia spędzało się w kolejkach. Kłamstwo komunistów miało zawoalować błędy gospodarki socjalistycznej, utajnić przestępstwa (Пятков, 2020).

Jak wynika z badań opinii publicznej, ponad 70% Rosjan uważa, że dopuszczalne jest przemilczanie lub zniekształcanie informacji w mediach. Prawie 40% uważa, że nie należy publikować mało znanych i nieznanymi faktów dotyczących Wielkiej Wojny Ojczyźnianej (II wojna światowa dla Rosjan – GZ), gdyż może to ugodzić w uczucia Rosjan i zaszkodzić poczuciu patriotyzmu. 45% ankietowanych uważa, że zniekształcanie informacji w celach państwowych to norma (Васенин, Выжурович, 2016).

¹⁸ Na przełomie sierpnia i września 1932 roku przyjechała na Ukrainę komisja z Wiczesławem Mołotowem na czele, której zadaniem była bezwzględna egzekucja planowanych dostaw żywności. Specjalni komisarze stojący na czele oddziałów milicyjnych i wojskowych podjęli systematyczne przeszukania kołchozów, a także indywidualnych gospodarstw. Posiadanie płodów rolnych traktowano jako kradzież mienia kołchozowego – przestępstwo karane bezwzględnie śmiercią. Przez niemal pół roku ukraińskie wsie były doszczętnie grabione ze wszelkich środków żywnościowych, również z ziarna, które było przeznaczone na przyszłoroczny zasiew. Codziennie umierało ok. 25 tys. osób. Oficjalna propaganda nie dostrzegała zjawiska. Podkreślano, że wieś ukrywała produkty żywnościowe, które trzeba było jej odebrać i jednoznacznie stwierdzała, że chłopi mają jeszcze ukrytą żywność, więc nic im nie grozi. Równolegle okazało się, że żywność zebrana drastycznymi metodami i zwieziona do stacji kolejowych z powodów trudności logistycznych nie może być odtransportowana z Ukrainy. Tak więc kopy ziemniaków i sterty zboża gniły na stacjach, gdy kilka kilometrów dalej ludzie umierali z głodu. Władze podjęły decyzję o przeciwdziałaniu skutkom głodu dopiero w kwietniu 1933 roku. Zareagowano dopiero, gdy okazało się, że mieszkańcy wsi są tak słabi, że nie wychodzą do prac polowych. Brak zasiewów zagroził kontyngentom, które miała dostarczyć Ukraina w 1933 roku. Ogłoszono wówczas, że każdy, kto stawia się do pracy w kołchozie otrzyma przydział żywności na przeżycie. Ogółem większość historyków zgadza się, że w wyniku wielkiego głodu śmierć poniosło 3,9 mln mieszkańców Ukrainy, ale istnieją szacunki, które podają także liczbę 5, a nawet 8 mln ofiar – w przytłaczającej większości Ukraińców, ale wśród ofiar było również ok. 60 tys. Polaków. Źródło: <https://www.polskieradio.pl/5/3/Artykul/2219815,Ukrajcy-na-calym-swiecie-czcza-pamiec-ofiar-Wielkiego-Glodu> (dostęp: 28.08.2023).

Kłamstwo w kinematografii rosyjskiej

M. Bulaszewska zwraca uwagę, że manipulacje i przekłamania towarzyszyły kinematografii rosyjskiej i radzieckiej: „wątki demagogiczne i manipulacyjne w kinie rosyjskim są obecne w zasadzie od początku funkcjonowania filmu. Zakłamane wydarzenia historyczne, przemilczane fakty i taktyka uspienia odbiorcy to rutynowe działania władzy totalitarnej” (2022).

Pierwszym filmem, w którym przedstawiono nieprawdziwe fakty, była *Obrona Sewastopola* (1911) reżyserów W. Gonczarowa i A. Chanżonkowa. Akcja filmu dotyczy wojny krymskiej (1854-1856)¹⁹. Rosyjscy oficerowie zostali w nim przedstawieni jako bohaterowie, pozytywne postacie, a przeciwnicy – żołnierze tureccy, angielscy i francuscy – jako prości żołnierze. To przykład manipulowania i wpływania na odbiorców. W filmie pojawia się jednak przekłamanie. Zgodnie z faktami, to Francuzi mieli decydujący głos w naradzie wojsk sprzymierzonych. W filmie taką rolę odegrali Brytyjczycy, a zwłaszcza ich dowódca – lord Raglen. Przedstawienie postaci lorda również obarczone jest przekłamaniami – w filmie występuje z obiema rękami, a w rzeczywistości stracił jedną w bitwie pod Waterloo 40 lat wcześniej.

Jednym z kultowych filmów rosyjskich jest *Pancernik Potiomkin* (1925) S. Eisensteina. Najśłynniejsza scena masakry na schodach²⁰ to kolejne przekłamanie kinematografii rosyjskiej, a sam film „nie odpowiadał rzeczywistości historycznej (...), a jako przykład agitacji to autorskie arcydzieło kina światowego” (Camcohub, 2021). Kolejne kłamstwo w filmie – bolszewicy nie mieli nic wspólnego z organizacją buntu na krążowniku – Sewastopolska Organizacja Rewolucyjna była organizacją socjaldemokratyczną, a nie bolszewicką i nie planowała buntu czy powstania. Rozstrzelanie buntowników, przykrytych brezentem, kolejne kłamstwo. Żadnego rozstrzelania nie było. Czerwona flaga na pancerniku to międzynarodowy znak gotowości do walki, a nie sztandar bolszewików. Mimo tego film był uważany za jeden z najlepszych filmów wszech czasów w Rosji i Związku Radzieckim. Powstał na zamówienie polityczne z okazji 20. rocznicy Rewolucji 1905 r. i realizował cele propagandowe, ale ze względu na walory artystyczne stał się popularny na całym świecie.

Kolejny film S. Eisensteina – *Październik* (1927) – też jest pełen manipulacji i przekłamań. Film został zrealizowany na zamówienie partyjne z okazji 10. rocznicy rewolucji październikowej. Reżyser nie opisuje jednak faktów historycznych, w tym obalenia Mikołaja II, aresztowania cara i wyjazdu z Piotrogradu, ówczesnej stolicy Rosji. Upadek caratu symbolizuje zniszczenie pomnika Aleksandra III, ojca Mikołaja II, ale w Moskwie. W rzeczywistości pomnik zniszczono rok po rewolucji, a nie w jej trakcie, zaś pomnik był właśnie w Moskwie, a nie Piotrogradzie, gdzie wybuchła rewolucja i jego zniszczenie nie miało nic wspólnego z wybuchem rewolucji październikowej.

¹⁹ Wojna ta stała się jedną z największych katastrof Rosji. Car Mikołaj I zażądał, aby Turcja stała się protektorem Rosji. Sułtan turecki wypowiedział Rosji wojnę, do której po stronie Turcji stanęły Wielka Brytania i Francja. Rosja poniosła kilka dotkliwych klęsk i rzezi żołnierzy, a Mikołaj I zrozpaczony zmarł. Niektórzy historycy przyjmują wersję, że celowo przeziębził się na paradzie, gdyż nie chciał dalej żyć, a nie mógł wprost popełnić samobójstwa jako osoba religijna – GZ.

²⁰ Symbolem precyzji montażu i siły jego oddziaływania emocjonalnego stała się w historii kina sześciominutowa sekwencja masakry na schodach odeskich. Oparta jest na kontrastach: tematycznym (kaci – ofiary) i formalnym (zbliżenia – plany ogólne, spokój siepaczy – chaos uciekających), przeciwnym rytmem, narastającym przyspieszeniu tempa i ruchu. Epizod ten wielokrotnie był przedmiotem inspiracji i przetworzeń, m.in. w filmach: *Nieżyłkowi* B. de Palmy i *Déjà vu* J. Machulskiego. Na pomysł z jego transformacją oparł swe *Schody* Z. Rybczyński. Źródło: <https://www.akademiafilmowa.pl/film,14,358,0,Pancernik-Potiomkin.html> (dostęp: 27.08.2023).

Eisenstein zażądał zrobienia kopii zniszczonego 9 lat wcześniej pomnika i specjalnie dla potrzeb filmu niszczy go (Дрыбёк, 2023). Kultowa scena szturm Pałacu Zimowego, byłej rezydencji carów, a wówczas siedziby Rządu Tymczasowego, to kolejne kłamstwo. Tak samo strzelanina, tłumy rzucające się na Pałac, ucieczka Premiera Kiereńskiego w kobiecym stroju. To wymysł reżysera. W rzeczywistości nie było prawie strzałów, gdyż Rząd Tymczasowy był chroniony przez młodych junkerów i batalion kobiecy, którzy zrezygnowali ze strzelania widząc nadciągający tłum (Соловьева, 2012-2021).

Film *Lenin w 1918 r.* (1939) M. Romma ukazuje Lenina jako dalekowzrocznego i charyzmatycznego przywódcę, pracowitego człowieka. W rzeczywistości nigdy nie pracował, był znany z wygodnego życia. Reżyser ukrył też jego żydowskie pochodzenie²¹.

Upadek Berlina (1950) M. Chiaureliego i P. Pawlenko to „fundamentalistyczno-stalinowski film (...). Twórcy filmu nie mieli za cel przekazywać prawdę. Oni tworzyli mity, z którymi do dziś utożsamia się większość rosyjskiego społeczeństwa: o wielkim zwycięstwie i wielkim wodzu («Падение Берлина»..., 2015). Akcja filmu rozgrywa się w latach 1940-1945. Prosty hutnik Aleksy zakochuje się w wykształconej, romantycznej nauczycielce Nataszy. Po osobistej ingerencji Stalina, na tle pejzażu przypominającego ogród rajski, dochodzi do zbliżenia bohaterów. Jednak rozpoczyna się wojna. Aleksy idzie na front, a Natasza trafia do niemieckiej niewoli. Bohaterowie ponownie spotykają się na tle zdobytego Reichstagu. Stalin pojawia się w tym filmie w białym mundurze marszałka, schodząc po schodach z samolotu, jak anielski zbawca, „któremu hosannę śpiewają uratowane przez niego narody” (Ibidem). To kolejny przykład kłamstwa oraz manipulacji.

Kłamstwo w symbolice Rosji

Każdy kraj jednoznacznie kojarzy się z określonymi symbolami, jak Wielka Brytania z Big Benem, Francja z Wieżą Eiffla, tak Rosja posiada takie symbole, zakorzenione w jej kulturze, jak: matrioszka, pielmieni, samowar, harmonia, bania czy nawet wódka. Okazuje się, że symbole te nie mają pochodzenia rosyjskiego, a zostały tylko umiejętnie wykorzystane i przypisane Rosji.

²¹ Oficjalnie Włodzimierz Iljicz Lenin był Rosjaninem. Od zawsze wiadomo jednak było, że w jego żyłach płynie rozmaita krew. W oficjalnej biografii wspomniano o przodkach z Niemiec i ze Szwecji. Ze względu na skośne oczy i wystające kości policzkowe często spekulowano również, że Lenin mógł być Kałmukiem. To, że dziadek wodza rewolucji był Żydem, było ścisłą tajemnicą, której przestrzeganie nakazał sam Józef Stalin. O sprawie wiedziała zaledwie garstka wtajemniczonych aparatczyków. Dlaczego to ukrywano? Odpowiedź jest prosta – Stalin był antysemitą otoczonym przez samych antysemitów – powiedział „Rz” Jehuda Bauer, znany izraelski historyk. – Być może bał się również umocnienia mitu mówiącego o rewolucji bolszewickiej jako żydowskim spisku. Zwykli Rosjanie o żydowskich korzeniach Lenina dowiedzieli się dopiero niedawno, gdy muzeum na moskiewskim placu Czerwonym otworzyło wystawę poświęconą wodzowi rewolucji. Wśród zgromadzonych na niej dokumentów znalazł się list siostry Lenina Anny Uljanowej wysłany do Stalina w 1932 roku. Przyznała ona w nim, że dziadek Lenina od strony matki był Żydem pochodzącym z terenów byłej Rzeczypospolitej. Miał się nawrócić na prawosławie, aby wyjechać z żydowskiej strefy osiedlenia wyznaczonej po rozbiorach przez carat. Pochodził z biednej żydowskiej rodziny – pisała Uljanowa. – Według jego świadectwa chrztu był synem Mojżesza Blanka i pochodził z Żytomierza [obecnie na terenie Ukrainy]. Włodzimierz Iljicz zawsze oceniał Żydów bardzo wysoko. Przykro mi, że informacje o naszym pochodzeniu, którego domyślałam się już od dłuższego czasu, nie były znane, kiedy mój brat jeszcze żył”. List Uljanowej był interwencją w sprawie narastających w Związku Sowieckim nastrojów antyżydowskich. „Dochodzą do mnie wiadomości, że w ostatnich latach antysemityzm znów się wzmacnia, nawet wśród członków partii – pisała. – Informacja [o żydowskim pochodzeniu Lenina] powinna w tej sytuacji trafić do mas”. Siostra zmarłego w 1924 roku przywódcy bolszewików najwyraźniej liczyła, że dzięki temu nastroje antyżydowskie osłabną. Reakcja Stalina była negatywna. Nakazał Uljanowej „absolutne milczenie”. Źródło: <https://www.rp.pl/swiat/art6658241-towarzysz-lenin-byl-zydem> (dostęp: 27.08.2023).

Pod koniec XIX wieku do rodu Mamontowów, słynnych rosyjskich przedsiębiorców, ktoś przywiózł z Paryża lub z wyspy Honsiu japońską figurkę świętego buddyjskiego Fukurumy, która rozkładała się na dwie części. Wewnątrz jej była mniejsza, która również składała się z dwóch połówek. Było ich łącznie pięć. Na podstawie tej figurki Rosjanie stworzyli własną, która przedstawia wiejską dziewczynę z powszechnym wśród chłopów imieniem Matriona i jego zdrobnieniem – Matrioszka. Większość specjalistów podkreśla pochodzenie japońskie tej zabawki. Niektórzy jednak twierdzą, że pojawiła się po wojnie rosyjsko-japońskiej i po powrocie do Rosji żołnierzy z niewoli japońskiej (*Мифы Московии...*, 2015).

Pielmieni kojarzą się nam z rosyjskim Uralem. Ale jako pierwsi tego rodzaju pierożki zaczęli wyrabiać Chińczycy. Ojczyzną pielmieni są więc Chiny, gdzie nazywały się one jiaozi. Z Chin powędrowały do Azji Środkowej (czuczvara) i na Kaukaz (duszbara) i dopiero trafiły do Rosji jako pielmieni. Samo określenie „pielmieni” nie jest również rosyjskie. Prawdopodobnie pierożki te przekroczyły granicę Chin wraz z podbojami Mongołów w XIII w. Według innej wersji pierożki te były znane Turkom, a stamtąd trafiły do Azji Środkowej i na Kaukaz. Identyczna potrawa występuje też w Libanie, a podobne – w wielu innych krajach. We Włoszech znane jest jako ravioli i tortellini. W słowniku etymologicznym A. Proebrazeńskiego występuje słowo „пельмень”, w formie „пельнянь”. Przodkowie Rosjan – Ugro-Finowie, którzy przemieszczali się z Altaju na Zachód, zatrzymali się na Uralu i przekazali miejscowy ludom sekrety przyrządzania pielmieni. Rdzenne ludy uralskie – Permiacy i Udmurci – nazwali te pierożki „пельнянь” od „пель” – „ucho”, „uszko” i „нянь” – „ciasto”, „chleb”. Z biegiem czasu słowo „пельнянь” przekształciło się w „пельмянь”, a następnie w „пельмень”. W wielu źródłach możemy znaleźć określenie, że to rosyjskie lub nawet ukraińskie pierożki i że ich ojczyzną jest Syberia (*Мифы Московии...*, 2015).

W każdym tradycyjnym rosyjskim domu powinien znajdować się samowar. W rzeczywistości jest to wynalazek starożytnych Persów i Chińczyków. Samowary w Chinach – „ho-Go” – służyły do przygotowywania herbaty. Te naczynia chińskie i japońskie do gotowania wody były podobne do samowara, czyli urządzenia do wody, z miejscem na żar i kominem, który przechodził przez naczynie. Znane były też od wieków w Iranie, a podobne znaleziono z czasów starożytnego Rzymu, gdzie nazywały się auteps. Być może chiński „Ho-Go” przywędrował do Rosji wraz z herbatą w XVI wieku. Według niektórych historyków rosyjskich samowar pojawił się w Rosji za czasów Piotra I, który przywiózł go z Holandii. Inni twierdzą, że pojawił się po śmierci Piotra Wielkiego w 1740 roku na Uralu, a nie w Tule, którą tradycyjnie uważa się za ojczyznę rosyjskiego samowara. Bezsporny jest fakt, że produkcja samowarów rozpoczęła się dzięki rozwojowi hutnictwa przez Piotra I (*Historia powstania samowara...*, 2022).

Bania, czyli łaźnia, sauna prawdopodobnie została sprowadzona na ziemię Słowian przez Arabów lub Spartańczyków. Według innej wersji, to własny wynalazek mieszkańców Rusi Kijowskiej. Informacje o bani znajdują się w kronikach Rusi Kijowskiej X-XII w. Nazywano ją wówczas „мовь”, „мовница”, „мыльня”, „влязня” lub „баня”. Jedną z takich najśłynniejszych kronik była „Повесть временных лет” napisana przez mnicha Nestora. Opisywał w niej podróż Apostoła Andrzeja na ziemię przodków dzisiejszych Ukraińców. Apostoł Andrzej nauczał ludzi ze wzgórz w Kijowie. Był świadkiem jak ludzie w małych drewnianych izbach „bili się” miotłkami i wybiegli bez odzieży na mróz.

Na Rusi istniał zwyczaj, że pokonane plemiona płaciły zwycięzcom w postaci miotełek brzozowych. W X wieku mnisi z klasztoru Kijowsko-Pieczerskiego zaczęli urządzać banię w celach leczniczych. Mieszkańcy Moskwy nie znali takiego zwyczaju.

Herodot pisał, że plemiona Scytów w V-I wieku p.n.e korzystały z bani. Bania służyła w celach higieny, leczniczych i relaksu. W 906 roku Ruś Kijowska zawarła umowę handlową z Cargradem (Konstantynopolem), w której wspomniano o bani. W 1091 roku metropolita kijowski Efrem rozkazał wybudować banię w celach leczniczych i leczyć nią ludzi. Mnich z klasztoru Kijowsko-Pieczerskiego Agapij uzdrawiał ludzi ziołami i banią (*Мифы Московии...*, 2015).

Bania ma olbrzymie znaczenie w życiu Rosjan od wieków:

Bania towarzyszyła każdemu Rosjaninowi od narodzin po śmierć. W żadnej innej kulturze na świecie nie była tak rozpowszechniona, jak na Rusi, gdzie doprowadzono ją do rangi kultu i powinna odbywać się regularnie.

Bez niej nie było żadnej uroczystości, a witając, nawet przypadkowego gościa, gospodarz najpierw proponował mu odwiedzenie bani, a potem posiłek i nocleg. Nieprzypadkowo w bajkach rosyjskich podróżnikom oprócz dachu nad głową i kolacji zawsze oferuje się banię.

Wieczory panieńskie i kawalerskie, jak to dzisiaj nazywamy, obowiązkowo kończyły się pójściem do bani, a młoda para po ślubie, powinna zażywać jej regularnie, po każdym zbliżeniu, jeśli o poranku szli do cerkwi. Do bani chodziło się z każdą dolegliwością, przeziębieniem, katarem, kaszlem i przy bólach stawów [...].

Ta specyficzna miłość Rosjan do bani znalazła odzwierciedlenie nie tylko w folklorze, ale i w dokumentach historycznych. Rosyjski historyk i badacz bytu narodu rosyjskiego N. Kostomarov wielokrotnie podkreślał w swoich pracach, że ludzie chodzili do bani bardzo często, żeby umyć się, podleczyć i po prostu dla przyjemności. Według niego chodzenie do bani to jedyna potrzeba i swego rodzaju obrządek, któremu podlegali dorośli i dzieci, bogaci i biedni (*История и традиции русской бани...*, 2013-2023).

Bania dla Rosjanina jest miejscem sakralnym, pełnym energii:

Bania to miejsce, które nie jest swoje (jak dom, w którym się mieszka) i nie jest obce (jak las czy świat duchów). budowano ją zazwyczaj na skraju działku lub przy samej rzece – na granicy lądu i wody. Wszystko to określało banię jako miejsce przejścia, gdzie drzwi do cienkiego świata duchów są zawsze uchylone, a energia może pochodzić nie z tego świata. [...] Człowiek nie jest pełnoprawnym gospodarzem bani, bo dzieli ją z siłami natury i energią z innego świata. Przez to odwiedzanie bani obrosło w rytuały i wierzenia, bajki i legendy. Należą do nich obrzędy, które przewidują przejście od jednego stanu do innego, od jednej roli do innej. Pozwalają one harmonicznie zakończyć jeden etap życia i uzyskać błogosławieństwo na inny etap. We współczesnym społeczeństwie do takich przejściowych świąt należą narodziny, śluby, narodziny i poród, rozpoczęcie studiów, pożegnanie przed pójściem do wojska, awans w pracy lub zwolnienie i inne (*Банные традиции...*, 1997-2023).

Bania jest często miejscem akcji bajek rosyjskich. W bani pojawia się zły duch – bannik. Przedstawiany jest jako starzec, chudy i goły, czasami zarośnięty – z długą brodą, pokrytą pleśnią. Czasami mógł pojawiać się jako kot. To nie domowy, a raczej brat leszego. Trzeba ostrożnie się do niego odnosić – on i jego żona, a także dzieci, mogli gorącą parą zabić człowieka (*Баня в русских сказках*, 2018).

Symbolem Rosji jest wódka, jednak to również nie jest rosyjski wynalazek, a przynajmniej nie do końca. Kto po raz pierwszy sporządził ten napój – nie jest wiadome. Wiemy co prawda, że już w Starożytnym Egipcie alchemicy zajmowali się destylacją, a otrzymany płyn służył jako środek medyczny. Wódka była znana od Egiptu po Babilon i Mezopotamię. O wódce pisał perski medyk Awicenna, a pierwsze wzmianki w dokumentach pochodzą ze Starożytnego Rzymu. Za autora wódki uważa się Abu Bakr Muhammada ibn Zakarija ar-Razi, znanego jako Rhazes – perskiego lekarza i alchemika, który na początku X wieku wykorzystywał wódkę do celów medycznych i do tworzenia perfum. Pierwszy udokumentowany przypadek destylacji pochodzi z 400 roku n.e., a dokonał go grecki alchemik Zosimos z Panapolis. Arabowie odkryli wódkę dzięki alchemikowi Dżabirowi ibn Hajanowi, który w efekcie „palenia wina” otrzymał bezbarwną ciecz i nazwał ją „al koh’ol”, czyli „substancja czysta”. Arabowie sprzedawali wódkę do chrześcijańskiej Europy, gdzie stała się ona lekiem na wszelkie dolegliwości, magicznym napojem życia – „aqua vitae”. Wiedza na temat destylacji alkoholu dotarła do Polski w XIII wieku wraz z kupcami włoskimi i arabskimi i ich eliksirami. W 1534 roku S. Falimierz, krakowski zielnik, w zielniku *O ziołach i o mocy ich*, w rozdziale „O paleniu wódek”, wymienił 72 receptury wódek lekarskich. Językoznawcy również twierdzą, że słowo „wódka” jest słowem staropolskim. Do miana wynalazców wódki pretendują również Rosjanie, którzy twierdzą, że nauczyli się tej sztuki w XII wieku. W języku rosyjskim słowo to pojawiło się w 1533 roku jako nalewka, a jako napój alkoholowy – w 1649 roku. Jednak to cały świat używa słowa „vodka”, a nie „wódka”, chociaż samo słowo „водка” weszło do języka rosyjskiego z polskiego, choć niektórzy uczeni uważają, że odwrotnie. W dokumentach rosyjskich pojawiło się ono w 1751 roku w dekreście cesarzowej Elżbiety i w 1781 roku w jednym z dekretów cesarzowej Katarzyny. Wcześniej używano słowa „вино” lub „корчма” (tylko w stosunku do nielegalnie wyprodukowanego alkoholu) (*История создания...*, 2019).

Rosjanie od wieków byli mistrzami manipulacji. Znany uczoney D. Mendelejew w swojej pracy doktorskiej *O połączeniu wody ze spirytusem*, którą obronił 12 lutego 1865 roku, twierdził, że to Rosjanie wynaleźli ten napój, a wódka ma najlepszy smak oraz moc, gdy spirytus jest rozcieńczony z wodą w stosunku 2:3, zaś prawdziwa wódka ma mieć moc 40%. Zostało to umiejętnie wykorzystane przez władze rosyjskie do poboru podatków. Dekrety carskie dopuszczały wahania w granicach 2%, czyli między 38% a 42%, ale podatek płacono się od 40% alkoholu (*Historia wódki*, 2018). Proporcja 40% to też nie odkrycie Mendelejewa, gdyż proporcja 38% została zapożyczona od brytyjskiego uczonego Galpina i zaakceptowana przez Mendelejewa do 40%.

Do miana rosyjskich wynalazców wódki pretenduje też mnich Izydor. Urodził się on pod koniec XIV wieku w Peloponezie. Po wyjeździe do Konstantynopola zaczął piąć się po stopniach kariery cerkiewnej. Na początku lat 30. XV wieku został ihumenem w klasztorze świętego męczennika Dymitra Sołuńskiego. Cesarz bizantyjski Jan VIII Paleolog wysłał go z delegacją duchownych na sobór do Bazylei w 1434 roku w celu zjednoczenia katolików z prawosławnymi. W tamtym czasie cerkiew moskiewska była

metropolią patriarchatu konstantynopolskiego. Izydora postanowiono mianować metropolitą Kijowskim i całej Rusi. W 1437 roku car moskiewski Wasyl II przyjął w Moskwie Izydora dość chłodno. Izydor przebywał w Moskwie zaledwie 5 miesięcy i wyruszył na sobór do Ferrary. W 1439 roku papież Eugeniusz IV przeniósł sobór do Florencji, na którym Izydor nawoływał do pojednania prawosławnych z katolikami. Unię ogłoszono we Florencji 6 lipca 1439 roku, a papież mianował Izydora legatem kościoła rzymsko-katolickiego i polecił mu głosić prawdziwą wiarę na ziemiach wschodnich. W marcu 1441 roku Izydor powrócił do Moskwy i za głoszenie pojednania z katolikami władze kościoła rosyjskiego uznały go za zdrajcę, aresztowały i zesłały do klasztoru Czudowskiego²². Tam Izydor zaczął wytwarzać alkohol z pszenicy. Takim napojem poczęstował strażę i gdy te leżały nieprzytomne uciekł do Rzymu, zostawiając sprzęt do destylacji. Izydor przez cerkiew prawosławną jest uważany za zdrajcę, gdyż w Rzymie został dziekanem kolegium kardynalskiego. Jako kardynał udał się do Konstantynopola w 1452 roku w celu oficjalnego ogłoszenia unii z katolikami. Ostatnie lata życia spędził w Rzymie. Zmarł w 1463 roku i został pochowany w Bazylice św. Piotra (*Монах Исидор...*, 2019).

Występujący w godle Rosji orzeł dwugłowy to również nie do końca rosyjski symbol. R. Chakimow twierdzi, że:

Imperium Rosyjskie odziedziczyło od Złotej Ordy charakter władzy zcentralizowanej i jej atrybuty. Tytuł „car”, którym władcy moskiewscy zaczęli posługiwać się od połowy XVI w., odpowiadał tytułowi chana Złotej Ordy. Orzeł dwugłowy również trafił na Ruś z Ordy. Tam był wybijany na monetach chanów. To, że widniał na herbie dynastii bizantyjskiej, to przypadek, dzięki któremu mógł stać się godłem państwowym Rosji.

Orzeł dwugłowy mógł pojawić się niezależnie od Bizancjum i Wielkiego Stepu. Nie jest wykluczone, że był zapożyczony od Ordy, ponieważ emir Nogaj, chan Tokta (Tochta) i chan Uzbek byli żonaci z księżniczkami z dynastii Paleologów. Na monetach Złotej Ordy orzeł dwugłowy pojawił się za chana Uzbeka. Możliwe jest, że orzeł dwugłowy pojawił się niezależnie od wpływu bizantyjskiego, gdyż występował na wschodnich monetach od XII w. (Хахимов, 2021).

Inną wersję przytacza K. Chojnicka (2000, s. 89):

W odróżnieniu od tradycji karamzinowskiej w ostatnich latach przewagę zdobywa teoria głosząca, że orzeł moskiewski nie nawiązywał do rodowodu bizantyjskiego, lecz odnosił się do stosunków Moskwy z dworem habsburskim, co czyniło z niego automatycznie element zupełnie odmiennej symboliki. Koncepcja ta uzyskała rozgłos dzięki pracom profesora Uniwersytetu w Oregonie, Gustawa Alefa. Według jego teorii wprowadzenie w Moskwie, a później w Cesarstwie Rosyjskim, symbolu dwugłowego orla nie miało nic wspólnego ani z wpływem Zoe²³, ani szerzej, w ogóle z wpływami

²² Klasztor Czudowski (p.w. cudu św. Michała Archaniola) – założony w 1365 roku dla upamiętnienia cudownego uzdrowienia żony chana Złotej Ordy. W klasztorze przetrzymywano wielu duchownych, którzy popadli w niełaskę. W 1812 roku tutaj miał siedzibę sztab Napoleona Bonaparte. Klasztor został zniszczony na polecenie Stalina w 1930 roku. Źródło: https://pl.wikipedia.org/wiki/Monaster_Czudowski (dostęp: 05.07.2023).

²³ Zofia Paleolog – bratanica ostatniego cesarza Bizancjum Konstantyna XI, która wyszła za mąż za księcia moskiewskiego Iwana III – GZ.

bizantyjskimi, lecz wiązało się z intensyfikacją stosunków pomiędzy Moskwą a cesarstwem niemieckim; w tej sytuacji orzeł moskiewski nawiązywałby do herbu Habsburgów, a nie basileusów, i stanowić miał znak, że władca Moskwy chce występować w stosunkach z cesarzem jak równy z równym.

Jednym z symboli ZSRR i Rosji są takie samochody jak „Moskwicz”, „Wołga” czy „GAZ”. To również plagiaty lub legalne kopie samochodów zachodnioeuropejskich. Pierwszy radziecki samochód masowy „GAZ A”, produkowany w latach 1932-1936, to kopia amerykańskiego „Ford Model A Standard Phaeton”. W ZSRR produkowany był na licencji amerykańskiej zakupionej od firmy Ford w 1929 roku. Do mniej znanych samochodów radzieckich należy „Leningrad-1” („L-1”), którego wyprodukowano zaledwie 6 sztuk. Związek Radziecki zakupił w 1933 roku w Stanach dwa samochody „Buick 32-90”, które zostały zdemonutowane „do śrub” i złożone jako radzieckie. Potem zostały zmienione i stały się bazą do produkcji samochodu „ZIS-101”. Kolejny, oficjalnie radziecki samochód, to „GAZ M-1 Emka”, który był kopią amerykańskiego „Ford Model B 40A Fordor Sedan” z lat 1933-1934. Oryginalny amerykański samochód został dopasowany do rosyjskich dróg, a dokładniej trudnych warunków drogowych.

Impulsem do rozwoju motoryzacji radzieckiej było zakończenie II wojny światowej. Do ZSRR wywieziono z Niemiec 3 000 zakładów, 35 tys. obrabiarek i 200 tys. silników. Na ich bazie rozwijał się przemysł radziecki. Pierwszym powojennym „radzieckim” samochodem stał się „Moskwicz 400”, który był kopią niemieckiego „Opel Kadett K38”, produkowanego w Niemczech w latach 1937-1940. Również ten oryginalny niemiecki samochód dostał się do ZSRR jako trofeum wojenne, po czym został rozłożony na części i złożony już jako radziecki samochód. To pierwszy samochód produkowany na skalę masową w ZSRR do 1954 roku. Kultowe radzieckie „Wołgi”, a zwłaszcza „GAZ-21” i „GAZ-24”, to kopie „Ford Mercury Monterey 1952/1953” oraz „Ford Mainline”. W przypadku samochodu „Moskwicz-2141” inżynierowie radzieccy otrzymali wyjątkowe polecenie niewymyślenia nowego samochodu, a dokładnego klonowania francuskiego „Simca 1308”. Również w tym przypadku ZSRR zakupił kilka takich samochodów, które zostały rozłożone na części i złożone jako własne.

Kolejny samochód-symbol ZSRR, nazwany „najlepszym rodzimym samochodem XX wieku”, był „Żygułi WAZ-2101” – kopia włoskiego „Fiat 124” (*Советские автомобили*, 2018).

Najsłynniejszy symbol militarny Rosji – automat Kałasznikowa (AK-47) prawdopodobnie nie jest rosyjskim wynalazkiem. Raczej jest to kopia niemieckiej broni „Stg-44”, stworzonej przez H. Schmeissera, a nie radzieckiego konstruktora M. Kałasznikowa. Jest to jedna z najbardziej rozpoznawalnych broni na świecie, używana w większości konfliktów zbrojnych, element godła Mozambiku, gdzie symbolizuje walkę z kolonializmem, na emblemacie sił zbrojnych Jemenu i Sudanu Południowego, zarządu politycznego w armii Syrii, w emblemacie oddziałów specjalnych wywiadu wojskowego Syrii, w herbie Ministerstwa Obrony Etiopii i wielu innych wojskowych organizacji na świecie (Шарапов, 2019).

Wokół wynalezienia AK-47 krąży wiele legend. Jedna z nich mówi, że w 1942 roku niemiecki konstruktor H. Schmeisser stworzył broń Stg-44, a rosyjski AK-47 jest jego kopią. Na korzyść tej legendy świadczy fakt historyczny, że po II wojnie światowej do rosyjskiego Iżewska, gdzie znajduje się zakład produkujący Kałasznikowy, wysłano

z Niemiec 10 tys. stron dokumentacji technicznej Stg-44, a w 1946 roku sam konstruktor Schmeisser został zaproszony z rodziną do Iżewska jako konsultant do spraw produkcji broni i spędził tam kilka lat. Prawdą jest, że M. Kałasznikow znacznie zmienił konstrukcję broni. Kolejna legenda mówi o tym, że AK-47 Kałasznikowa to kopia broni automatycznej Bułkina – TKB-415 (ЖеHMKOB, 2012).

Przykładów kłamstwa w branży marek handlowych może być znacznie więcej. Często, celowo, nazwy marek są stylizowane na zachodnie, aby przyciągnąć klienta. Od dawna nazwy pisane czcionką łacińską, towary zachodnie, były synonimem luksusu. Biznes umiejętnie wykorzystuje te nostalgiczne odczucia obywateli Rosji.

Podsumowanie

Już F. Tiutczew pisał, że Rosji nie da się zrozumieć. Wielu pisarzy zwracało uwagę na specyficzną mentalność Rosjan, na ich dwoistość kultury – zamiłowanie do prawdy, w tym również wyższej, boskiej („истина” w odróżnieniu od „правда”), ale usprawiedliwianie kłamstwa, pobbłaszanie mu i przekazywanie z pokolenia na pokolenie tej „mądrości ludowej”. Służyły temu przysłowia, bajki, powiedzenia, utwory literackie i ich ekranizacje, a potem propaganda władz i media te władze wspierające. Kłamstwo weszło w każdą sferę ludzkiego życia i stało się normą. Szczególnego mistrzostwa kłamstwo osiągnęło za Putina, a zwłaszcza po rozpoczęciu wojny z Ukrainą. Może dlatego, że całe pokolenia ludzi były wychowywane w duchu tolerancji dla kłamstwa, większości obywateli kraju nie rażą zniekształcane fakty, bezczelne kłamstwa wodza narodu i jego mediów? Może to wychowanie w pobbłaszliwości dla kłamstwa przyniosło efekty i prawie nikt nie sprzeciwia się kłamstwu Kremla? Może nie będzie kolejnej rewolucji, która obali te kłamstwa? W takim świecie przyszło żyć milionom obywateli Rosji i wydaje się, niestety, że to im odpowiada. A jeśli ktoś się sprzeciwi, znika z przestrzeni publicznej, zostaje zlikwidowany lub wysłany do łagru. Najgorsze jest to, że cerkiew wspiera taką postawę, sama kłamie i postępując wbrew przykazaniom. Ten sojusz Kremla i cerkwi trwa od wieków i nic nie wskazuje na to, aby wkrótce się zakończył.

Bibliografia

- «Падение Берлина» (1949): «И Сталин такой молодой...». (2015). Pobrane z: <https://drugoe-kino.livejournal.com/3117736.html>.
- Bez kłamstwa, przemocy i strachu, Rosja nie potrafi funkcjonować. Pobrane z: <https://gazeta.olsztynska.pl/823907,Bez-klamstwa-przemocy-i-strachu-Rosja-nie-potrafi-funkcjonowac.html>.
- Bulaszewska, M. (2022). *Indoktrynacyjna rola rosyjskiej kinematografii*. Pobrane z: <https://www.swp.s.pl/centrum-prasowe/informacje-prasowe/24380-indoktrynacyjna-rola-rosyjskiej-kinematografii>.
- Chojnicka, K. (2000). *Dwugłowy orzeł w państwie moskiewskim*. Pobrane z: https://ruj.uj.edu.pl/xmlui/bitstream/handle/item/247269/chojnicka_dwuglowy_orzel_w_panstwie_moskiewskim_2000.pdf?sequence=1&isAllowed=y.
- Самсонов, А. (2021). *Лживый «Потемкин»*. Pobrane z: <https://topwar.ru/179378-lzhivyy-potemkin.html>.
- Советские автомобили – плагиат или собственная разработка. (2018). Pobrane z: <https://www.autocentre.ua/news/retro/sovetskie-avtomobili-plagiat-ili-sobstvennaya-razrabotka-454111.html>.

- Соловьѳева, Е. (2012-2021). «Штурм Зимнего был, но не как в кино». Как на самом деле вершилась революция? Pobrane z: <https://histrf.ru/read/articles/shturm-zimniegho-byl-no-nie-kak-v-kino-kak-na-samom-dielie-viershilas-rievoliutsia>.
- Frączek, M. (2014). *Granice prawdy i kłamstwa – Aleksander Solżenicym „Żyj bez kłamstwa”*. Pobrane z: <https://www.edukacja.edux.pl/p-25683-granice-prawdy-i-kłamstwa-aleksander-solzenicyn.php>.
- Historia powstania samowara i zasada jego działania. O układzie zewnętrznym i wewnętrznym samowarów. Jaka jest różnica między nowoczesnym samowarem a tradycyjnym?* (2022). Pobrane z: <https://hiddenshell.ru/pl/istoriya-sozdaniya-samovar-ustroistvo-i-princip-raboty-o-vneshnem/>.
- Historia wódki*. (2018). Pobrane z: <https://pinkmartiniboy.wordpress.com/2018/07/30/historia-wodki/>.
- Schneider, P. (2022). *Najskuteczniejsza broń pochodzi z samej Rosji. Jest tylko jedno wyjście*. Pobrane z: <https://kultura.onet.pl/wiadomosci/najskuteczniejsza-bron-pochodzi-z-samej-rosji-jest-tylko-jedno-wyjście-opinia/kvly93r>.
- Sołdatow, A. (2021). *Prawosławny kapłan z Białorusi: Życie stało się niezwykle trudne, gdyż ze wszystkich stron otacza nas kłamstwo*. Pobrane z: <https://www.ekai.pl/prawoslawny-kaplan-z-bialorusi-zycie-stalo-sie-niezwykle-trudne-gdyz-ze-wszystkich-stron-otacza-nas-kłamstwo/>.
- Wielkie kłamstwo. Rozmowa z Krystyną Kurczab-Redlich*. (2022). Pobrane z: <https://teologia.polityczna.pl/rozmowa-z-krystyna-kurczab-redlich>.
- Zimnym okiem o gorącej wojnie. Imperia kłamstwa*. (2022). Pobrane z: <https://www.salon24.pl/u/okop/1211513,zimnym-okiem-czyli-imperium-kłamstwa-razy-dwa>.
- Апресян, Ю.Д. (2003). *Неправда, ложь, вранье. W: Новый объяснительный словарь синонимов русского языка*. Москва.
- Банные традиции и сакральный смысл русской бани*. (1997-2023). Pobrane z: https://ermak-termo.ru/news_and_posts/posts/banya/bannye-traditsii-i-sakralnyy-smysl-russkoy-bani/.
- Баня в русских сказках*. (2018). Pobrane z: <https://batbani.ru/banya-v-russkih-skazkah/>.
- Белицкая, К. (2020). *Детская ложь как вежа в развитии*. Pobrane z: <https://posleurokov.ru/blog/lie/>.
- Бердяев, Н. (1930). *Правда и ложь коммунизма*. Pobrane z: [https://ru.wikisource.org/wiki/Правда_и_ложь_коммунизма_\(Бердяев\)](https://ru.wikisource.org/wiki/Правда_и_ложь_коммунизма_(Бердяев)).
- Бердяев, Н. (2022). *Парадокс лжи*. Pobrane z: <http://rusnardom.ru/nikolay-berdyaev-paradoks-lzhi/>.
- Бывает ли ложь во спасение?* (2008). Pobrane z: <https://foma.ru/byivaet-li-lozh-vo-spasenie.html>.
- Варбот, Ж.Ж. (1976). *К реконструкции и этимологии некоторых праславянских глагольных основ и отглагольных имен. IV (*tipati, *pišcati II и *pišcalь II, *vьrati и *varati, *sokorь и *sočiti III) W: О. Н. Трубачев (ред.). (1976). Этимология*. Москва: Наука.
- Варбот, Ж.Ж. (1984). *Праславянская морфология, словообразование и этимология*. Москва: Наука.
- Васенин, В., Выжутович, В. (2016). *Режиссер Мирошниченко: Правда может вносить раскол в общество*. Pobrane z: <https://rg.ru/2016/05/26/rezhisser-miroshnichenko-pravda-mozhet-vnosit-raskol-v-obshchestvo.html>.

- Газарова, Д. (2017). Технология обмана в произведениях Сергея Довлатова (не примере некоторых глаголов). W: Вестник Ереванского университета. Русская филология, №2(8). Ереван: Изд-во ЕГУ.
- Гарин, И. (2017). Философия и практика русской лжи. Pobrane z: <https://nv.ua/opinion/filosofija-i-praktika-russkoj-lzhi-1005928.html>.
- Голованивская, М.К. (2019). Абсолюты в национальных картинах мира: преставление французов и русских об истине и лжи. W: Вестник НГУ. Серия: История, филология. Т. 18, No 2: Филология. С. 115-125.
- Даль, В.И. (1981). *Толковый словарь живого великорусского языка*. Москва.
- Дацюк, С. (2014). *Россия во лжи*. Pobrane z: <https://blogs.pravda.com.ua/authors/datsuk/53116eef447b1/>.
- Друбек, Н. (2023). *Крупным планом: «Октябрь» Сергея Эйзенштейна*. Pobrane z: <https://chapaev.media/articles/7505>.
- Ефремова, Т.Ф. (2000). *Новый словарь русского языка. Толково-словообразовательный*. Москва, <http://www.efremova.info/word/obmanyvat.html#.WUJtkpKGPIU>.
- Женмков, В. (2012). *Правда о создании автомата Калашникова и немецкой штурмовой винтовки Stg-44*. Pobrane z: <https://topwar.ru/13006-pravda-o-sozdanii-avtomata-kalashnikova-i-nemeckoy-shturmovoy-vintovki-stg-44.html>.
- История и традиции русской бани: краткий очерк (2013-2023). Pobrane z: https://ruvera.ru/istoriya_russkoj_bani.
- История создания и появления водки в России*. (2019). Pobrane z: <https://alcomarket.ru/blog/istoriya-sozdaniya-i-poyavleniya-vodki-v-rossii/>.
- Как меняется русский язык и как мы воспринимаем слова, исходя из контекста: лингвист объясняет на 28 примерах*. (2023). Pobrane z: <https://www.google.com/search?client=safari&rls=en&q=Как+меняется+русский+язык+и+наше+восприятие+языка%3A+28+примеров+от+лингвиста&ie=UTF-8&oe=UTF-8>.
- Кучко, В. (2017). Семантико-мотивационное поле «Ложь, обман» в языковом пространстве русских народных говоров. Екатеринбург. Pobrane z: https://elar.urfu.ru/bitstream/10995/52224/1/urgu1719_d.pdf
- Ложь в свете Библии*. Pobrane z: http://uspenie-kamishin.prihod.ru/tak_govorit_biblija/view/id/1153989.
- Мифы Московии. Часть 1: матрешка, самовар и даже водка не являются русскими изобретениями*. Pobrane z: <https://argumentua.com/stati/mify-moskovii-chast-1-matreshka-samovar-i-dazhe-vodka-ne-yavlyayutsya-russkimi-izobreteniyami>.
- Монах Исидор: кем был на самом деле изобретатель русской водки*. Pobrane z: <https://cyrillitsa.ru/history/93635-monakh-isidor-kem-byt-na-samom-dele-izob.html>.
- Ожегов, С.И. (1990). *Словарь русского языка*. Москва.
- Пастухов, В. (2018). *Блог Пастухова. Ложь как альтернативная правда*. Pobrane z: <https://www.bbc.com/russian/features-42513156>.
- Пятов, Г. (2020). Почему Советский Союз был империей лжи. Коммунисты лгали все 74 года своего правления и продолжают лгать сегодня. Pobrane z: <https://www.mk.ru/politics/2020/02/16/pochemu-sovetskiy-soyuz-byt-imperiey-lzhi.html>.
- Ушаков, Д.Н. (2014). *Толковый словарь современного русского языка*. Москва.
- Хакимов, Р. (2021). *Двуглавый орел пришёл на Русь из Орды*. Pobrane z: <https://realnoevremya.ru/articles/220127-rafael-hakimov-dvuglavyy-orel-prishel-na-rus-iz-ordy>.

- Хомкова, Л., Сотникова, Е. (2020). *Понятие «ложь» в русском и немецком языковом сознании*. Pobrane z: http://univers-plus.ru/files/1/1/2/1125/Na%20peresech_2020_3/058_Хомкова,%20Сотникова.pdf.
- Цзянькунь, П. (2014). *Оппозиция правда-ложь в паремиологическом пространстве русского языка (лингвокультурологический аспект)*. Санкт-Петербург.
- Шарапов, А. (2019). *Автомат Калашникова стал символом нескольких африканских стран*. Pobrane z: <https://www.mk.ru/politics/2019/11/05/avtomat-kalashnikova-stal-simvolom-neskolkih-afrikanskikh-stran.html>.
- Ясавеев, И. (2020). *Несчастливая страна лжи*. Pobrane z: <https://www.idelreal.org/a/30704344.html>.

Skróty:

- РСС – Шведова, Н. (ред.). (2007). *Русский семантический словарь. Толковый словарь, систематизированный по классам слов и значений*. Москва.
- ЭССЯ – Трубачев, О.Н., Журавлева, А.Ф. (ред.). (1974). *Этимологический словарь славянских языков: праславянский лексический фонд*. Вып. 1. Москва: Наука.
- ЭСРЯ – Шанский, Н.М. Журавлев, А.Ф. (ред.). (1963). *Этимологический словарь русского языка*. Т. 1. Москва: Изд-во МГУ.